

0. 12863.

AZ
ÁL-SHAKESPEAREI DRÁMÁK

IRODALOMTÖRTÉNETI KISÉRLET

IRTA

HEINRICH GUSZTÁV

BUDAPEST

1910

253684

MAGY. AKADEMIA
KÖNYVTÁRA

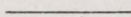
803/910

FRANKLIN-TÁRSULAT NYOMDÁJA.

TARTALOM.

	Lap
Bevezetés. A kutatás alapja és eredménye. — Fordítások és irodalom	5
I. Az I. és a III. folio. — Shakespearenek nem tulajdonítható darabok. — Az ál-shakespearei darabok két csoportja és időrendje	6
II. A III. folióba föl nem vett darabok	13
1. The Arraignment of Paris	13
2. Arden of Feversham	14
3. The Reigne of King Edward the Third	16
4. Mucedorus	19
5. The merry devil of Edmonton	21
6. Faire Em	23
7. The two noble Kinsmen	24
8. Birth of Merlin	29
III. A III. folióba fölvevett darabok	31
1. Perikles, Prince of Tyre	31
2. The London prodigal	35
3. Thomas Lord Cromwell	38
4. Sir John Oldcastle	40
5. The Puritaine	44
6. A Yorkshire Tragedy	46
7. Loerine	49
IV. Következtetések. — A pártok álláspontja. — Biztos eredmény nem lehetséges.	52

Ez a kis tanulmány az irodalomtörténetnek egyik leg-homályosabb kérdésében óhajtja tájékoztatni a magyar olvasót, a ki eddig irodalmunkban semmit sem olvashatott a Shakespearenek tulajdonított, kétes származású színdarabokról. Biztos, kétségbevonhatatlan eredményekre e kérdésben a rendelkezésünkre álló igen hézagos és sokszor megbízhatatlan anyag alapján nem juthatni; magam sem merek e művek szerzőségéről döntő véleményt nyilvánítani. Cikkem egyedüli célja a tájékoztatás: ismertetem az egyes darabokat és a reájok vonatkozó történeti adatokat, melyek alapján eddig a legellentétebb ítéletek hangoztattak e színművekről. Egy oldalról nagy súlyt helyeztek a kutatók az egyes művek belső, költői értékére, mely Shakespeare legnagyobb alkotásain mérve természetesen igen gyengének tűnt fel, és elvetették e darabokat egytől-egyig. Más oldalról figyelemmel voltak arra, hogy más nagy költők is írtak kezdetben, serdülő korukban kifogásos műveket és azért, a történeti adatokra építve, hajlandók voltak e termékeket vagy legalább nagy részöket Shakespeare műveinek elismerni. Az irodalomtörténeti és esztétikai álláspont ez ellentétessége nem engedte eddigelé, hogy a kutatás e kérdésben egységes, megnyugtató eredményre vezessen. Ez idő szerint ily tárgyilagos eredmény csupán e mondatban foglalható össze: Nem lehet bebizonyítani, hogy Shakespeare ezeket a darabokat (mind vagy jó részöket) írta, de nem lehetetlen, hogy tényleg az ő művei. Más eredményre elfogulatlan kutató a tudománynak jelen állásán nem igen juthat.

Ez ál-shakespearei színdarabokat Edmund Malone óta (1780.) sokszor adták ki, legújabbán és legjobban C. F. Tucker

Brooke, Oxford, 1908.;¹⁾ németre fordították: Ludwig Tieck (*Altenglisches Theater* 1811., *Shakespeares Vorschule* 1823. és 1829., *Vier Schauspiele von Shakespeare* 1836.), Heinrich Döring (*Supplemente zu Shakespeares Schauspielen* 1840.) és Ernst Ortlepp (*Nachträge zu Shakespeares Werken*, 1840.). A «Vádlott Paris» és «A két nemes rokon» nincsen németre lefordítva; magyarul csak «Perikles» jelent meg Lőrinczi Lehr Zsigmond fordításában. Behatóan tárgyalták e darabokat Herm. Ulrici, *Shakespeares dramatische Kunst*, 3. Auflage, III. köt. 1869. 1—119. l. és Alfred Neubner, *Missachtete Shakespeare-Dramen*, 1907. 197 l. Egyéb tanulmányokra, melyek figyelmet érdemelnek, cikkem megfelelő helyén hivatkoztam, de megjegyzem, hogy a kétes darabokra vonatkozó teljes, rendkívül gazdag, de részben igen nehezen hozzáférhető irodalom nem állt rendelkezésemre.

I.

Hét évvel Shakespeare halála után (1623.) adták ki John Heminge és Henry Condell 1616-ban elhunyt nagy barátjuknak és színésztársuknak összes színműveit és ez a hatalmas foliókötet másfél évtized múlva (1632.) új kiadásban jelent meg. A kiadók nem adnak számot eljárásukról. Előszavukban, illetőleg a címlapon kijelentik ugyan, hogy «a becsstelen csalók cselei és tolvajlásai útján megcsontított és eltorzított másolatok alapján megjelent színműveket közléteszik a költőnek eredeti kézírataiból», de nem szólnak egy szót sem arról, hogy miért nem vették fel gyűjteményökbe mindazokat a darabokat, melyek Shakespeare neve alatt már előbb megjelentek és az ő idejükben is közkézen forogtak, sőt részben még a színen is éltek. Ez az első folió és ép úgy ennek változatlan lenyomata, a második folió, 36 színművet tartalmaz, melyeknek éppen fele jelent meg már előzőleg darabonként úgynevezett quartókban, míg a másik 18-at csakis ezen gyűjteményből ismerjük. Ezt a 36 színművet ma már egyértelműen Shakespearenek tulajdonítja az egész világ, laikusok és tudósok, és legfeljebb arra vonatkozólag van eltérés a szakférfiak közt, hogy a nagy költő milyen sor-

¹⁾ «Paris» és «Perikles» nélkül, de egy csak kéziratban fennmaradt darabbal: «Sir Thomas More», melyet rendkívül dicsér.

rendben írta e tartalom, jellem és érték tekintetében elég különböző darabokat, esetleg használt-e az egyik vagy másik drámának kidolgozásánál és vajjon mennyiben régibb színműveket, melyek részben fennmaradtak, részben, egyéb adatok alapján, többé-kevésbé nagy valószínűséggel feltételezhetők.

Azonban e 36 színdarabon kívül már a kortársak és folytatólag a későbbi korok még egyéb, az első és második folióból hiányzó drámákat is tulajdonítottak Shakespearenek, melyekre vonatkozólag még ma is igen eltérők a vélemények. Még a XVII. században, ép a nagy költő születésének századik évében, bővült Shakespeare munkássága hét színművel, melyeket 1664-ben a harmadik folió kiadói felvettek e «hivatalos» gyűjteménybe,¹ mely két évtized múlva, 1685-ben új kiadásban jelent meg, és ezeken kívül még hét vagy nyolcz darabról állították és állítják némelyek még ma is, hogy Shakespeare írta, úgy hogy mindössze 15 drámáról van szó, melyeket az első foliónak általánosan elismert 36 drámáján felül egyes kutatók a nagy mesternek tulajdonítanak. Ezt a 15 színművet nevezzük röviden ál-shakespearei daraboknak, a mi nem azt jelenti, hogy Shakespeare nem tekinthető akár egynek is szerzőjeül, hanem egyelőre voltaképp csupán azt, hogy Shakespeare szerzősége e művekre vonatkozólag kétes. Mert a szakférfiak e darabokkal szemben elvi szempontból három főcsoportra oszlanak: olyanokra, már csak igen kis számmal, a kik az összes kérdéses darabokat teljes meggyőződéssel Shakespearenek tulajdonítják, és ezekkel szemben olyanokra, szintén ma már csak igen kis számmal, a kik hallani sem akarnak arról, hogy e darabok közül bármelyiket is a nagy költő művének elismerjük. E két ellentétes tábor közt középhelyet foglalnak el azok, a harmadik csoport, a kik lehetőknek, esetleg bizonyosnak tartják, hogy Shakespeare e színművek közül az egyiket vagy a másikat (esetleg egy régibb darab felhasználásával, vagy valamely író-társával szövetkezve) írta, de az illető színműre vonatkozólag ismét igen eltérő véleménynyel vannak. Nem érdektelen, de tudományosan bajosan értékesíthető adat, hogy Shakespearenek egy kortársa és személyes ismerőse, William Camden neves törté-

¹) A czímlapon: «*Published according to the true Original Copies. Unto which is added seven plays, never before printed in Folio.*»

nész, a ki Shakespeare-t személyesen igen jól ismerte, hisz ő szerezte meg neki 1594-ben rég óhajtott czímerét, a ki 1623-ban, tehát az első folio megjelenése évében, meghalt, azt állítja, persze valószínűen homályos emlékezetből, hogy Shakespeare 48 színdarabot írt, úgy hogy az első folióban megjelent 36 drámán felül még 12 darabot kellene felkutatni, melyek a nagy írónak tulajdoníthatók volnának.¹⁾

Már eleve meg kell jegyeznem, hogy nem tartoznak fel fogásom szerint az ál-shakespearei darabok közé:

a) a régi «János király» két részben, mely 1591-ben jelent meg nyomtatásban²⁾ és melyet, Tieck és Neubner fejtegetései ellenére, Shakespeare bizonyára nem írt, de igenis saját tragédiája számára felhasználott; Ulrici szerint (id. h. 88. l.) George Peele és Rob. Greene közös műve; továbbá

b) a «York- és Lancaster-házak viszálykodását» és a «Richard yorki herceg történetét» tárgyaló színdarabok, melyek 1594-ben és 1595-ben kerültek először a könyvpiacra,³⁾ mert Ulrici terjedelmes (III., 4—45. l.) fejtegetései és Neubner lelkes bizonygatása ellenére nem Shakespeare művei, hanem Shake-

¹⁾ Ezt tényleg meg is kísérlette egy újabb kutató, Neubner Alfréd *Missachtete Shakespeare-Dramen* 1907. cz. művében, de a részletekben merész feltevései nem mutatkoznak elfogadhatóknak. V. ö. bírálatomat *Buda-pesti Szemle* 139. köt., 1909. 308. l. — Neubner szerint ez a tizenkét darab a következők: «Lokrin», «Perikles», «Cromwell», «A londoni tékozló fiú», «A yorkshirei tragédia», «Merlin», «A két nemes rokon» az ál-shakespearei színművek sorából, és a következő öt elveszett darab: «Iphis és Janthe», «Stephen király», «I. Henrik király», «II. Henrik király» és «Cardenio története» (Cervantes nagy regényéből). Ez elveszett darabok lefoglalása Shakespeare számára teszi különösen kalandossá az egyébként nagy tudású szerzőnek összes következtetéseit.

²⁾ *The troublesome Reign of John, King of England*, 1591. szerző neve nélkül; valószínűen már 1588-ban, nyomban az Armada pusztulása után írva. Az 1611-iki kiadáson a szerző jelzése: W. Sh., a harmadik kiadáson 1622-ben már teljesen kiírva: William Shakespeare. Tieck szerint, a ki németre fordította (*Attenlisches Theater* 1811. I. köt.), a költőnek ifjúkori műve, Schlegel Ág. V. szerint valószínűen ő írta, Hermann von Friesen szerint George Peele és Rob. Greene közös munkája.

³⁾ *The first part of the Contention betwene the two famous houses of Yorke and Lancaster* 1594., és *The true Tragedie of Richard Duke of Yorke and the death of the Good King Henrie the Sixt*, 1595. Az előbbi darabbal együtt ez is még két kiadást ért: 1600. és 1619-ben.

speare «VI. Henrik» és «III. Richard» cz. darabjainak jogtalan, kivonatos, eltorzított kiadásai; azután

c) a «Lear királyról és három leányáról» szóló, felvonásokra nem osztott, kedvező kimenetelű (Lear és Cordelia életben maradnak) színmű (tehát nem tragédia) sem, mely 1605-ben jelent meg¹⁾ és melyből Shakespeare nem sokat meríthetett hatalmas tragédiája számára; végre

d) a régi «Makranczos hölgy», melynek első kiadása 1594-ből való (Shakespeare vígjátékából nem ismerünk az 1623-iki folio előtt megjelent kiadást), de megjelent 1596-ban és 1607-ben is, mindig a szerző megnevezése nélkül. Ez a régi darab inkább Shakespeare bohózatos vígjátékán látszik alapulni, mint megfordítva.²⁾

e) A «Humphrey hercegről» szóló tragédia³⁾ sem tartozik ide, mert nem egyéb, mint Shakespeare «VI. Henrik» cz. históriájának második része, és még kevésbé a Shakespeare-nek Neubner Alfréd által tulajdonított (l. fent) öt elveszett színdarab, melyeket bajos komolyan tárgyalni.

Ezek a darabok, a mennyiben fennmaradtak, figyelmet érdemelnek Shakespeare megfelelő drámáinak philologiai, irodalomtörténeti és esztétikai tárgyalásánál; de reánk maradt alakjukban semmi esetre sem származhatnak tőle, nem is tulajdonítja őket neki ma már komoly kutató.

Az ál-shakespearei színművek már első pillanatra két, majdnem egyenlő számú csoportra oszlanak, t. i. a harmadik folio hét darabjára és a többi hét vagy nyolcz darabra, melyeket a III. és IV. folio kiadói nem vettek fel gyűjteményökbe, noha részben már Shakespeare életében jelentek meg és általa-

¹⁾ *The True Chronicle History of King Leir and his three daughters, Gonorill, Ragan and Cordella. As it hath bene divers and sundry times lately acted.* London, 1605 (egy régebbi, 1594. évi quartója elveszett). A könyvkereskedők jegyzékébe 1605 máj. 8. jegyeztetett be. Tieck szerint, a ki le is fordította (*Altenglisches Theater* II. köt. XIV. l.), a költő ifjúkori műve, közvetlenül a «Lochrine» után írva.

²⁾ L. erről cikkemet *Magyar Shakespeare-Tár* II. 1909. 106. l. — Utoljára Wilh. Creizenach foglalkozott igen behatóan e darabbal (*Geschichte des neueren Dramas* IV. 1909. 686—698. l.). Szerinte a régi darab nem egyéb, mint Shakespeare vígjátékának kivonatos eltorzítása.

³⁾ *The Duke Humphrey, a Tragedy*; 1660. jun. 29. mint Shakespeare műve jegyeztetett be.

ban nem más jellegűek, részben nem is csekélyebb értékűek, mint a felvett darabok. A kiadók okait, illetőleg eljárásuk indítékait nem ismerjük; nem is gondolhatunk ki, elvileg, az egyes darabok felvételére vagy kizárására más objektív okot, mint hogy az utánnomás jogát nem tudták elnyerni, és e szempont figyelmet érdemel már az első folióval szemben is. Mert kétségtelen, hogy a szellemi tulajdon, helyesebben: a könyvkereskedők tulajdonjoga, már Erzsébet királyné korában is részesült a törvény védelmében,¹⁾ mire a «Sir John Oldcastle» és «A yorkshirei tragédia» tárgyalásánál tanulságos adatokat fogunk találni, úgy hogy esetleg már Heminge és Condell sem vehettek fel gyűjteményükbe kétségtelenül Shakespearétól eredő darabokat, ha azok már előbb más kiadónál megjelentek²⁾ és az első kiadótulajdonosok nem voltak hajlandók az utánnomást megengedni.³⁾

A III. és IV. folio darabjai, e kötetek sorrendjében, a következők:

1. *Perikles, Tyrus fejedelme* (1609.), igen ódon jellegű, teljességgel epikus menetű, nagyon is regényes színmű öt felvonásban. Ez az egyetlen ál-shakespearei darab, melyet ma már szélesebb körökben is Shakespearenek tulajdonítanak, egyúttal az egyetlen, mely magyar fordításban is megvan.

2. *A londoni tékozló fiú* (1605.), polgári színmű öt felvonásban, egy hitvány embernek rohamos züllése, a kit végre nemes nejének önfeláldozó ragaszkodása észre térít.

3. *Sir Thomas Cromwell* (1602.), történeti tragédia öt felvonásban, egy kifogástalan jellemű, derék, ártatlan férfinak szomorú bukása ellenségeinek ádáz gyűlölete és szakadatlan üldözése folytán.

4. *Sir John Oldcastle* (1600.), azonos tárgyú és jellegű történeti színmű öt felvonásban, mely azonban (ezen fennmaradt

¹⁾ Mária királynőnek 1556 máj. 4. kelt kiváltságlevele alapján, melyet Erzsébet királynő 1559 nov. 10. megerősített.

²⁾ Talán nem véletlen, hogy az ál-shakespearei darabok közül egy sem jelent meg az I. folio kiadónál.

³⁾ Talán e szempont érteti meg az I. folio azon meglepő eljárását, hogy a «Troilus és Cressida» cz. színművet nem a maga helyén, hanem külön lapszámozással «VIII. Henrik» előtt közli, esetleg ugyanis később tudták csak az utánnomás jogát kieszközölni.

első részében) kedvező kimenetelű, a mennyiben a galádul üldözött hősnek sikerül megmenekülnie.

5. *A puritán özvegy* (1607.), vígjáték öt felvonásban, a puritán felekezet kigúnyolása egy szenteskedő és hiszékeny asszony viselkedésében és nagyon valószínűtlen kalandjában.

6. *A yorkshirei tragédia* (1608.), polgári szomorújáték egy felvonásban, egy kiesapongó, romlott ember véres története és bűnhődése.

7. *Loocrine* (1595.), tragédia öt felvonásban Anglia östörténetéből, Holinshed krónikája alapján, üres csatározások egymásutánja, Loocrine király bűnhődésével, mivel hűtelen lett nejéhez.

A többi hét vagy nyolcz kérdéses darab, melyeket a III és IV. folio kiadói nem vettek fel, megjelenésök sorrendjében a következők:

1. *Arden of Feversham* (1592.), polgári szomorújáték öt felvonásban; tárgya egy sokféle nehézségek leküzdésével véghezvitt gyilkosság, melyért az összes érdekelt felek életökkel lakolnak.

2. *III. Eduárd király* (1596.), történeti dráma öt felvonásban, egészen Shakespeare modorában és szellemében, historiciáinak hű és igen ügyes másolata.

3. *Mucedorus* (1598.), pásztori színmű öt felvonásban, Sidney Fülöp «Arcadia» (1609.) cz. ismeretes regénye alapján.

4. *Az edmontoni víg ördög* (1608.), vígjáték két felvonásban, melynek komikus bonyodalma ördög beavatkozása nélkül is megeshetett volna.

5. *Szép Emma* (1631.), vígjáték egy felvonásban, igen zavaros és ügyetlen kettős cselszövénynyel, mely nem a szereplők jellemén, hanem kizárólag a helyzetek valószínűtlen esélyein nyugszik.

6. *A két nemes rokon* (1634.), furcsa szerkezetű vígjáték öt felvonásban, Chaucerből, illetve Boccaccióból vett regényes cselekvénynyel, Ophelia örültségének túlzó és izetlen másolásával. Nincsen lefordítva.

7. *Merlin születése* (1662.), színmű öt felvonásban Artus király korából, melyben Merlinnek, a profétának és varázslónak, csak jelentéktelen és szükségtelen mellékszerep jut.

És ide számítható még, mert némelyek elég csodálatosan ide számítják:

8. *A bepörlt Paris* (1584.), egy kis langyos udvari darab

Erzsébet királynénak rendkívül dagályos és kirívó dicsőítésére. Nincsen lefordítva.

E darabok közül még Shakespeare életében, a költőnek teljes nevével, a következők jelentek meg: «Oldcastle» 1600, «Tékozló fiú» 1605, «Yorkshirei tragédia» 1608, «Perikles» 1609. — W. S. kezdőbetűkkel jelölik a szerzőt: «Lochrine» 1595, «Puritán özvegy» 1607, «Cromwell» 1613 (de az 1602-iki kiadás egészen névtelen volt). Ime a III. folio darabjai: mind a költő életében jelentek meg, vagy teljes nevével vagy nevének kezdőbetűivel.

A többi darabokról megjegyzendő: még Shakespeare életében jelentek meg, de Shakespeare neve nélkül: «A bepörölt Paris» 1584, (melyet csak egy 1660-iki kiadás tulajdonít a nagy költőnek), «III. Edward király» 1596, «Mucedorus» 1598 és «Arden of Feversham» 1592 (ez utóbbit csak 1770-ben tulajdonítják Shakespeare-nak, 1656-ban pedig mint Richard Bernard műve említetik). Shakespeare halála után jelentek meg: «A vig ördög» 1617, «Szép Emma» 1631, «Merlin születése» 1662, állítólag William Rowley és W. Shakespeare közös műve, és «A két nemes rokon» 1634, melyet a költő, szintén állítólag, John Fletcherrel írt.

A történeti adatok alapján tehát ez a nyolcz színdarab, mely nincs meg egyetlen folióban sem, eleve mellőzhető volna, mert részben csak igen későn tulajdonítják nem épen megbízható könyvkereskedők, bizonyára csupán üzleti szempontból, Shakespeare-nak, a kinek neve nélkül kerültek első ízben a könyvpiacra; részben pedig csak társszerzőségét, mely eleve igen valószínűtlen, állítják, szintén igen későn és semmivel sem megbízhatóbb emberek.

Könnyebb áttekintés végett még ide iktatom az összes kérdéses darabokat első megjelenésök sorrendjében:

1584. Paris.	1607. Puritán özvegy.
1592. Arden of F.	1608. Vig ördög.
1595. Lochrine.	— Yorkshirei tragédia.
1596. III. Edward.	1609. Perikles.
1598. Mucedorus.	1631. Szép Emma.
1600. Oldcastle.	1634. Két nemes rokon.
1602. Cromwell.	1662. Merlin.
1605. Tékozló fiú.	

Maradnak tehát a III. és IV. folio darabjai, melyek mind még Shakespeare életében jelentek meg, még pedig, mint már említettem, vagy a költőnek teljes nevével vagy W. S. betűkkel jelölve a szerzőt. Kétségtelen, hogy a III. folio kiadói e tényekre tekintettel vették föl ezeket a darabokat kiadásukba, és részről azért nem is értem, miért vádolják e kiadókat folyton elvtelenséggel és miért nevezik eljárásukat minden elfogadható alap nélkül szükölködőnek. Ennyiben rendben volna a dolog és eljárásuk ha nem is elfogadható, de legalább érthető volna, ha a «Sir John Oldcastle» cz. darab, melyet gyűjteményökbe fölvettek, nem ejtene gondolkodóba. Ez a darab ugyanis semmi esetre sem lehet Shakespeare, műve, már csak azért sem, mert noha első ízben a költő nevével jelent meg, volta-képen Shakespeare ellen készült, a ki nevének jogtalan bitorlása ellen, úgy látszik, teljes sikerrel protestált is, úgy hogy a darab még megjelenése évében a szerző neve nélkül is került a könyvpiacra.¹⁾

De mielőtt a III. és IV. folio darabjait, melyek mégis figyelemet érdemelnek, ismertetném, legalább néhány szóval megemlékszem a többi szindarabokról is, melyeket Shakespeare-nek tulajdonítottak és részben még ma is tulajdonítanak.

II.

A Shakespearenek tulajdonított, de a III. és IV. folióba föl nem vett darabok közül megjelenése időrendjében az első *A bepörölt Paris*,²⁾ mely 1584-ben jelent meg mint «pásztori színmű», szerző neve nélkül. A «királyi kápolna gyermekei» adták elő még 1584-ben az udvarnál Erzsébet királynő előtt, ennek dicsőítésére. Bombasztikus szölamok és túlzó magasztalások halmaza, legnagyobbbrészt rímekben, de mégis legsikerültebbek a nem rímelt, ötlábú jambusokban írt versek. Forrása Ovid. Heroid. XVI. 53. Pallas és Juno bevádolják Parist, a trójai pásztort, hogy Eris almáját Venusnak adta, mire Diana ez ítéletet megsemmisíti és az alma Eliza nymphának, t. i.

¹⁾ De l. alább erre vonatkozólag egy lényegesen eltérő véleményt.

²⁾ *The Arraignment of Paris. A Dramatical Pastoral.* Tul. Paris vádoltatása.

Erzsébet királynénak jut, a ki Juno, Pallas és Venus jelességeit egyesíti magában. E cselekvény sokkal szegényebb, semhogy őt felvonást betölteni képes volna; a szerző azért mindenféle mellékes alakokkal és epizódokkal veszi körül a főalakokat, a mi helylyel-közzel tagadhatatlanul egy-egy költői részletet eredményez. Zene, táncz és néma jelenetek (dumb show) sem hiányzanak. Olasz és latin versek beleszővése a szerzőnek fejletlen izlésére vall. Kirkmann és Winstanley könyvkereskedők 1660-ban Shakespearenek tulajdonították e történeti szempontból nem érdektelen művet, pedig Nash Tamás már 1589-ben (R. Greene «Arcadia» cz. műve előtt) kijelentette, hogy a darab barátjának, Peele Györgynek műve, kinek «A bevádolt Paris» talán első kísérlete a színiköltészet terén. Sem tárgyánál és stíljénél, sem egész jellegénél fogva nem lehet Shakespeare műve, kinek nem is tulajdonítja ma már senki.

Időrendben a következő darab *Arden of Feversham*, mely 1592 ápril. 3-án szerepel először és 1624 jun. 29-én másodszor a könyvkereskedők czéhének jegyzékében.¹⁾ Még 1592-ben jelent meg nyomtatásban és utóbb 1599-ben és 1632-ben még kétszer, mindig a szerző neve nélkül. Csak 1770-ben tulajdonította Edward Jacob fevershami könyvkereskedő, valószínűen legszűkebb hazafiságból, Shakespearenek. Már egy századdal korábban, Edward Archernek 1656-ban megjelent könyvjegyzékében, Rich. Bernard van megnevezve mint a darab szerzője. A szomorújáték hőse, Arden, Holinshed elbeszélése szerint 1551 febr. 15-én gyilkoltatott meg VI. Edward király uralkodása alatt, és a darab epilógusa hangsúlyozza, hogy itt igaz eseményről van szó, előadva minden művészi cifraság nélkül, melyre az egyszerű igazság rá nem szorul.

Polgári szomorújáték, melynek cselekménye a következőkben foglalható össze. Arden felesége, Alice, megcsalja derék, könnyenhívó urát. Szeretője az ellenszenves Mosbie, egy alacsony származású, de meggazdagodott bérlő, a ki nem szereti Alicet, csak vagyonára vágyik. A szerelmes pár, hogy czélt érjen, elhatározza Arden halálát. Mosbie nővére, Zsuzsánna, Alice szobaleánya, kinek szerelméért Michel házi inas és egy

¹⁾ E jegyzékeket, melyek elsőrangú irodalomtörténeti források bő kivonatban kiadta Neubner id. művének 183—197. lapján.

festő versenyeznek. Ezeket felbérlik gyilkosokul azzal, hogy Zsuzsánnát mindegyiknek feleségül ígérik; a gyilkosság végrehajtására pedig két hivatásos gonosztevő, Will és Shakbagge, vállalkoznak. Négy felvonáson keresztül ismételve fognak munkához, de egy-egy előre nem látott véletlen mindig megghiúsítja tervöket. Végre az V. fölvonásban lemészárolják Ardent, de rögtön el is árulják magukat. Még egy Green nevű ember is bele van keverve a véres tettbe, a kinek egy földbirtok miatt viszálya van Ardennel. Csak Franklin, Arden hű barátja, ártatlan. Végül mindnyájan: Alice, Mosbie, Michel és a két gyilkos kivégeztetnek; a festő eltűnt, Zsuzsánna pedig, úgy látszik, bizonyítékok hiányából, megszabadul. E tömeges igazságszolgáltatásról a darab végén Franklin értesíti a közönséget, ily szavakkal fejezve be a szomorújátékot: «A költőnek még bocsánatot kell kérnie e durva munkájáért, melybe semmi finomabb leleményt bele nem szőtt, hogy a szemnek és fülnek kedvesebbé tegye, hanem a mesterkedést mellőzve, csupán a kiméletlen igazságot és természetet adta.»

A darab elég ügyesen van megszerkesztve, de a gyilkosságnak folytonos, részben apró akadályok miatti megghiúsultamajdnem komikus hatást tesz, hisz nyilván vígjátéki motívum. Alice jelleme nem elég világos. Majd örülten szereti kedvesét, majd megbánja bűnös hűtlenségét: mintha egy bűvös hatalom uralkodnék rajta. Erélyes nő, a ki kijelenti, hogy «a szerelem isten és a házasság csak szó, a ki pedig a szerelem útjában van, annak meg kell halnia»; de azért folyton ingadozik Mosbieval szemben is, a ki pedig igen gorombán bánik vele. A két gyilkos túlzó, rikító színekkel van rajzolva és hogy az egyiknek neve Will, a másiké Shakbagge, már eléggé mutatja, hogy a darab szerzője nem lehet Shakespeare, a kinek kereszt- és családnévére a két gonosztevő neve oly föltűnően emlékeztet. A jellemzés egyébként sem kifogástalan, főleg Michel és Zsuzsánna alakja van eltévesztve, a kik majd igen okosak, majd rendkívül együgyűek, néha lapos sületlenségeket fecsegnek, majd pompázó versekben nagy dolgokról nagyokat deklamálnak. Arden a krónikában kapzsi, szívtelen ember, a ki nem áttall szegény embereket birtokuktól megfosztani: ezért gyűlölik őt sokan és örülnek szörnyű halálának. A darabban ez a motívum alig van érintve: csak a végén halljuk, hogy valakitől

jogtalanul elvett egy darab földet, melyre azután a gyilkosok kidobják hulláját. Csakhogy ezen régi gonosztettéhez a cselekménynek semmi köze. A krónikában igen kedvezőtlenül van rajzolva, hiszen kapzsiságból még feleségének házasságtörő viszonyát Mosbieval is túri; a darabban szereti Arden a nejét és csak sejti, hogy az asszony őt megcsalja, de bizonyossághoz nem tud jutni. Látszik, hogy a szerző emelni, rokonszenvesebbé tenni törekedett hőstét, de jellemző ereje nem volt elég erős, hogy egységes, igazán vonzó alakká tudta volna átalakítani. Legérdekesebb a darabnak az a jelenete, mikor a gyilkosságra felbérelt inast a tettnek végrehajtására szánt éjjelen a tervezett gyilkosságnak rémessége annyira eltölti borzalommal és félelemmel, hogy izgatottságában kiabálni kezd, a mivel urát felkölti és megmenti. Feltűnő, hogy a darabban kevés a rim, mely még Shakespeare ifjúkori színműveiben is nagy szerepet játszik. Egyebekben sem emlékeztet semmi Shakespeare modorára vagy stíljére, noha kétségtelen, hogy a darab nyelve világos, erőteljes és helyenként költői. Mégis sokan neki tulajdonítják ezt a darabot, a világirodalomnak legelső polgári tragédiáját, a melyet kiválónak mondanak, a mihez én részemről hozzá nem járulhatok. Főleg Gisbert v. Vincke és Nic. Delius (*Pseudoshakespeareische Dramen*, 1856. VI. l.) ítélnék róla (*Jahrbuch VIII*, 1873.) igen kedvezően, a kik «III. Edward király»-lyal egy sorba helyezik, Alfr. Mezières pedig (*Predecesseurs de Shakespeare*, 1863. 103. l.) Mosbie és Alice jellemzésében csodálatosképen Shakespeare kezét ismeri föl.¹⁾

Sokkal közelebb áll Shakespeare szelleméhez és modorához a következő darab: *III. Edward király*, történeti színmű öt felvonásban, mely 1595 decz. 1-én jegyeztetett be és a következő évben jelent meg először nyomtatásban.²⁾ Utóbb még négy kiadást ért: 1599., 1609., 1617. és 1625., mindig a szerző

¹⁾ A darab szerzőségét tárgyalja Walter Miksch egy boroszlói dissertatióban (1907) és oly eredményre jut, hogy e dráma szerzője vagy Kyd vagy ennek egy hű utánzója. Shakespeare művének tekinti legújabban Algernon Charles Swinborne (*Shakespeare*, Oxford 1909) is, Creizenach pedig (id. m. IV. 616. l.) nagyon dicséri, de nem tartja Shakespeare szerzőségét lehetségesnek.

²⁾ *The Reigne of King Edward the Third: As it noth bin sundrie times plaied about the Citie of London.* London, printed for Cuthbert Burby, 1596.

neve nélkül. Csak 1760-ban nevezi Edward Capell, a ki lenyomatta, «oly darabnak, melyről azt hiszik, hogy Shakespeare írta.»¹⁾ «Külső okok», ezt őszintén bevallja Capell, nem szólnak e föltevése mellett, melyet ő csak arra alapít, hogy a darab nagyon emlékezetet Shakespeare fiatalkori műveire és keletkezése idejében nem volt más író, a ki ilyen darabot képes volt írni.²⁾ Hasonlóképp okoskodott Gisb. v. Vincke is. És midőn Max Moltke, a ki e színművet németre is lefordította, «III. Edwardot» 1869-ben kiadta, egy angol író, Alex. Teetgen, külön füzetben kelt védelmére e darabnak, melyet «izléstelenül neveznek ál-shakespeareinek és botránykoztatóan tárgyalnak mint Shakespeare kétes művét». E nagy lelkesedés ellenére alig tulajdonítható a darab egészében a nagy angol írónak. Nem azért kell ezt a színművet tőle megtagadni, mert az első felvonás tele van éles kifakadásokkal a skótok ellen, a mi Erzsébet alatt igen hazafias dolog volt, de lehetetlen volt I. Jakab alatt, a kit Shakespeare tisztelt és a ki a költő pártfogója volt: hogy pedig a költő később ez okból megtagadta volna a darabot, el nem fogadható okoskodás, hiszen sohasem ismerte el saját művének. Más oldalról az sem meggyőző bizonyíték, hogy Francis Meres «Palladis Tamia» cz. fontos forrásművében, mely 1598-ban megjelent, midőn «III. Edward» bizonyára már igen népszerű volt, ezt a darabot nem említi Shakespeare színművei közt: hiszen Meres talán nem akarta a nagy mester összes drámáit felsorolni, noha még ezen megszorítással is feltűnő volna, hogy korának egyik legkedveltebb színművét mellőzi, holott például «János király», mely sohasem lett népszerű, nem hiányzik jegyzékéből. Nem, a főök, mely Shakespeare szerzősége ellen szól, a cselekmény egységének teljes hiánya.

A darab voltaképp két darabra oszlik: az I. és II. felvonásnak tárgya Edward királynak kilátástalan szerelme Salisbury grófné iránt, a III—V. fölvonás tárgya pedig a királynak és fiának (a fekete hercegnek) győzelmes hadjárata Franciaország ellen. E két részt ugyan egyazon gondolat kapcsolja egymáshoz, hogy t. i. csak a ki önmaga fölött tud uralkodni, uralkodhatik má-

¹⁾ *A play thought to be writ by Shakespeare.*

²⁾ Már Capell előtt egy teljesen megbizhatatlan író, T. Goff, tulajdonította a darabot 1656-ban Shakespearenek.

sokon is. De ez a magasztos ethikai fölfogás, melyet a király maga fejez ki a II. fölvonás 2. jelenetében, midőn végre diadalt ül szenvedélyén, még nem teszi a darab cselekvényét egységessé. Pedig, főleg első fele, méltó volna a legnagyobb drámaíróhoz. Edward és a grófné viszonya igaz költészettel van fölfogva és nem mindennapi alkotó erővel megrajzolva. Edward a legféltelenebb szerelmi szenvedély rabja: nem tud élni a grófné birása nélkül; nagy fejedelmi céljai és hadi tervei, melyekkel a darab kezdődik, elvesznek mély melancholiájában; versben is akarja dicsőíteni a szép nőt, de nem talál szókat a nyelvben, melyek elragadtatását méltóan kifejezni képesek volnának; szenvedélyes elvakultságában még a grófné atyját is megesketteti, hogy bírja rá leányát arra, hogy a királyt meghallgassa. E vad és vak szenvedélylyel szemben áll a grófné lelki tisztasága és hitvesi hűsége, melyet sem kérelmek sem fenyegetések megintgatni nem képesek. A grófné tiszteli a királyt, mint urát és vendégét, talán szereti is: de becsülete diadalmaskodik minden egyéb érzésén és minden mellékes tekinteten. Végre oda ígéri magát Edwardnak, ha ő a férjét, a király pedig nejét, a kik egyesülésöknek útjában állnak, útból elteszik: e célra két gyilkot hoz és felszólítja a királyt, hogy szúrja le az egyikkel nejét, a ki szívében lakik, ő majd megsemmisíti egy dőfással urát, a ki belsejét elfoglalva tartja. A fennkölt gondolkodásnak és érzésnek e megható nyilvánulása végre kiragadja a királyt sötét és nemtelen szenvedélye béklóiból: fegyvert és lovat kér, hogy harezba induljon népének ellenségei ellen. Ismétlem, a darabnak ez első fele nem volna méltatlan Shakespeare tollához: de a folytatás elmarad. Salisbury grófné eltűnik és a darab második felét csatajelenetek foglalják el, melyek Shakespeare Henrik-drámáinak hasonló jeleneteire nagyon is elevenen emlékeztetnek és valóban Shakespeare tollára szintén nem volnának méltatlanok, ha nem tennék oly feltűnően a szolgálai utánzás vagy másolás hatását. Ulrici a darabnak e tagadhatatlan jelességeit majdnem lelkesedéssel méltatja, de azután mégsem Shakespearenak, hanem, ha erősen habozva is, az euphuista Thomas Lodgenak tulajdonítja a szép drámát.¹⁾

¹⁾ Érdekes, hogy a II. felv. 1. jelenetében Shakespeare 94. szonettjéből egy teljes vers szóról-szóra olvasható.

A darab és főleg e második fele, «János király» utánzása, mely színműhez «III. Edward» nyelv, verselés és stíl tekintetében feltűnően hasonlít, jellemzés dolgában pedig talán felül is mulja. Mindent összevéve: nem Shakespeare műve, de Shakespeare iskolájának igen örvendetes, becses terméke, a régi angol színiköltészetnek egyik legvonzóbb maradványa.

Egy igen furcsa, nagyon külsőleges bizonyítékféle alapján került a következő három színmű: «Mucedorus», «Az edmontoni víg ördög» és «Szép Emma» Shakespeare légkörébe. A British Museumban van ugyanis egy könyv, mely régebben II. Károly király birtokában volt. E kötet hátlapjára a könyvtő rányomta: «Shakespeare Vol. I.», nem tudni, saját bölcsességéből-e vagy felsőbb utasításra, de tény, hogy egyéb «bizonyíték» nem szól a mellett, hogy ezek a darabok a nagy mester művei, míg ellene nyomós okok érdemelnek figyelmet.

Mucedorus 1598-ban jelent meg «bővített» kiadásban, tehát eredeti alakjában nem ismerjük, és oly népszerű volt, hogy 1606-ban és 1609-ben új, ez utóbbi alkalommal ismét «bővített» kiadásokat ért, sőt 1610-től 1668-ig még kilencszer jelent meg a könyvpiacon.¹⁾ A szerző egyetlen kiadásán sincs megnevezve és tudtommal Tieck az egyedüli komoly kutató, a ki a darabot Shakespearenek tulajdonítja. Szerinte a költő ezt a furcsa és gyöngye színművet még Stratfordban tartózkodása alatt, tehát igen fiatal korában írta, a mit «Der Dichter und sein Freund» cz. történeti novellájába is beleszótt, a mennyiben Shakespeare itt bevallja, hogy ő írta ezt az «egészen gyermekes, furcsa» darabot. Tieck le is fordította a darabot, de fordítását csak 1893-ban adta ki Bolte János a német költőnek Berlinben őrzött kézirati hagyatékából.²⁾

A darab forrása Sidney Fülöp híres pásztorregénye, «Arcadia» (1590), mely korának egyik legolvasottabb könyve volt. A dráma cselekvénye azonban egyszerűbb, mint a regénynek megfelelő epizódja, mely nagyon el van halmozva kalandos és csodás elemekkel. A színműben Mucedorus, a valenciai király fia, pásztornak öltözve akarja megnyerni Amadinét, az aragoniai király leányát, a ki Segasto gazdag főúrnak arája. A hős meg-

¹⁾ A könyvkereskedők jegyzékében csak 1618 szept. 17. fordul elő.

²⁾ Annak idején ismerttettem EPhK. XVII. 1893. 702. l.

menti a szép királyleányt egy medvétől (mely alkalommal Segasto gyáván megfűt), utóbb pedig egy vadembertől, a ki Amadinét kezdetben meg akarja enni, de később belészeret és nejevé kívánja tenni. Segasto ezalatt gyilkost bérel, a ki a veszedelmes vetélytársat útból eltegye, de Mucedorus megöli a gyilkost, a miért a király száműzi. Most kijelenti Amadine, hogy szereti és követni akarja a pásztort, a ki fölfedi nemes származását, mire Segasto nagylelkűen lemond, és az ép megérkezett valenciai király is örömmel összeadja a szerelmes párt. Nagy szerepe van a darabban a clownnak, kinek neve «Egér» (Mouse), és valószínű, hogy ép ez az alak tette a drámát oly népszerűvé.¹⁾

A szakférfiak, Tieck kivételével, sohasem tekintették ezt a szerkezet és jellemzés tekintetében egyaránt igen gyöngé darabot Shakespeare művének, legfeljebb az 1609-iki szöveg toldásait voltak hajlandók a nagy költőnek tulajdonítani. Részemről még ezt a föltevést sem tartom elfogadhatónak; ellenben megengedem, hogy az 1609. évi «bővítő» átvett egyet-mást Shakespeare műveiből, hogy a darabot értékesebbé és élvezetesebbé tegye.²⁾ A darab szerzője (Malone szerint) talán Robert Greene, a ki nagy kedvelője volt a marinista stílusnak, mely John Lilynek «Euphues or the anatomy of Wit» (1579) cz. regénye útján Angliában is erősen hódított, hisz még a fiatal Shakespearet is meghódította. E stílusnak egyik kinövése volt az alliteráció izléstelen halmozása, mely a «Mucedorusban» is található és melyet Shakespeare később egyik vígjátékában («Love's Labour's Lost») maga is nevetségessé tesz.

Nem értékesebb a British Museum gyanús «Shakespeare-

¹⁾ A darab címlapja is kiemeli e clownt: *A Most pleasant Comedie of Mucedorus the Kings son of Valencia and Amadine the Kings daughter of Arragon, with the merry conceites of Mouse etc.*, 1598.

²⁾ Bolte a Tieck fordításához írt tartalmas bevezetésében azt állítja, hogy az angol komédiásoktól Németországban ily címekkel: «Prinz Ceadon von Valentia», «Vom Königreich Valentia» és «Von Constantia, Königs in Aragonien Tochter» előadatott darabok alatt a «Mucedorus» értendő, a mi bajosan igazolható, mert a nevezett darabok nem maradtak fön és tartalmukról sem tudunk semmit. Ellenben valószínű az a nézete, hogy a «Mucedorus» a «Comœdia und Prob getreuer Lieb» (megjelent a «Liebeskampf» cz. német gyűjteményben 1630) cz. darabnak egyes részleteire befolyással volt.

kötetének» második darabja sem: *The merry devil of Edmonton*, melyről 1608-ban történik először említés és mely még öt kiadásból (1612., 1617., 1626., 1631., 1655.) ismeretes. Furesa kis darab két fölvonásban: sokat ígérőleg indul meg, hogy azután lapos bohózáttá súlyedjen. A prologus is ígéri, hogy a tragikusan induló cselekvénynek víg kifejlése lesz. Czimhőse Fabel Péter híres tudós, Faustszerű alak, a ki egy Coreb nevű ördöggel vérevel aláírt szerződést kötött, mely ép most lejárt. Fabel fájlalja, hogy az ember ép a tudomány útján, ha többet akar tudni, mint embernek tudnia adatott, a pokol zsákmányává lesz. A művészetek végtelensége tengerhez hasonlít, melyen az ember vitorláz; ha tovább akar jutni, mint kormányosa, az ész, őt vezetheti, iránytű híjában vad örvényekbe súlyed, hol még az ész képe is eltűnik előtte. De most sikerül még egyszer rászednie pokoli szolgáját, úgy hogy szerződésüket további hét évre meghosszabbítja.

A további cselekvény bohózat, melynek színhelye Edmonton, hol a nép Fabelt, az ördög czinkosát, edmontoni víg ördögnek nevezi. A bohózat bonyodalma röviden a következő. Artur Clare odaigérte szép leányát Raimundnak, de most megbánja adott szavát, mert nem találja a vőlegény családját elég gazdagnak, és inkább Frankhoz adná a leányt, mivel ez jómódú család sarja. De Raimund és arája nem akarnak lemondani egymásról, és Frank, Raimund jó barátja, nem óhajtja Millissent kezét. Hogy célját könnyebben elérhesse, Artur Clare egy évre kolostorba küldi leányát, de Raimund, Fabel segítségével, megszök-teti a leányt és egy lelkész nyomban összeadja a szerelmes párt. E sovány cselekvénynyel lazán össze vannak fűzve komikus jelenetek, melyeknek egy lelkész, egy kocsmáros, egy kovács és egy molnár a hősei, kiket Fabel megtréfál és össze-vissza kerget.

A darabot már korán tulajdonították Shakespearenek. Mint már említettem 1608-tól 1655-ig hat kiadást ért és igen népszerű volt, bizonyára a mellékes szereplőknek komikus alakjai és helyzetei révén. Czimében ¹⁾ a szerző nincsen megnevezve, de igenis a Globe-színház, a hol előadták. A könyvkereskedők jegy-

¹⁾ *The merry Devil of Edmonton, at it hath been sundry times acted by his Maiesties seruants at the Globe on the Bankside . . . 1626.*

zékeiben több bejegyzés vonatkozik a «Vig ördögre», melyek közül azonban az 1608., 1631. és 1635-ik éviék nem darabunkat értik, mint többen állították, hanem (by T. B.) egy prózai elbeszélést, melynek szerzője Thomas Brewer. Ellenben az 1607. és 1624-iki bejegyzések kétségtelenül a színdarabról szólnak, de ekkor is a szerző megnevezése nélkül. Egyéb adatok valószínűvé teszik, hogy a darab szerzője Thomas Heywood, a ki 1604 előtt írhatta. Nagyon szerették: sokat emlegetik 1604 óta és 1653-ban újra bejegyezték, még pedig most mint Shakespeare művét, és még 1661-ben is adták.

A darab oly jelentéktelen, hogy bajosan tulajdonítható Shakespearenek, a kinek «Windsori vig nők» cz. darabja kétségtelenül nagy hatással volt reá. A mi ezen darab utánzásán alapul, elég sikerült is, jókedvű és naiv; de a többi, főleg szerkesztése és jellemzése, nagyon gyöngé, noha tagadhatatlan, hogy a Fabel okozta nagy zavar megnyerő dévajssággal van föltüntetve, de Shakespeare finom ironiája és költői humora hiányzik ezekből a jelenetekből is. És e népies komikus jelenetek voltaképp egészen szükségtelenek, mert nincsenek semmi belső kapcsolatban a főcselekvénnyel, Raimund és arája szerény kalandjával, mely bizony ördög közreműködése nélkül is el lett volna intézhető. A darabnak fantasztikus jellege nincsen a cselekvény fontossága vagy kényes volta által megokolva és azért távol sem oly hatású mint pl. a «Szentivánéji álomban» vagy a «Viharban». A szerző utánozza Shakespearet, kitől sokat tanult; de a mi munkájában mély és finom és költői, abban nagyon messze elmarad mestere mögött.

Tieck a «Vig ördögöt» Shakespearenek tulajdonította és 1600-ba tette, a «Windsori vig nők» mellé, Shakespeare művészetének legérettebb korszakába, és Hermann v. Friesen (*Jahrbuch* I. 1865. 160. l.) hajlandó volt e nézetét elfogadni, de Friedr. v. Bodenstedt nyomban e vélekedése után (*U. o.* 165. l.) kifejtette, hogy a darab nem lehet Shakespearetől, legkevésbé legjobb korszakából, mert szerkezete és jellemzése gyarló és nincsen benne elevenség, frissesség, élcz. Nyelvében, stíljében, verselésében sok emlékeztet Shakespeare-re, de ez mind csak utánzás; a mit a szerző nem tudott utánozni, az a nagy költő remek szerkezete és jellemzése, gazdag humora és élcze. Hisz a vig ördög annyira nem vig, hogy sohasem késztet nevetésre,

kilátásba helyezett varázslatai pedig egyszerűen elmaradnak. Hogy a megjelent darab egy föltételezendő eredetinek csupán egy része, egy töredéke volna, mint Tieck lehetőknek mondta,¹ egyáltalában nem valószínű. A darab nem készülhetett 1584 előtt, mert ez évben jelent meg Thomas Coopers «Thesaurus linguæ latinæ» cz. műve, melyre egy helyen czézés történik. Valószínűleg 1602-ből vagy 1603-ból való. Régibb kutatók szerint szerzője Mich. Drayton; de leginkább emlékeztet Thomas Heywood darabjaira, főleg a «Lancashirei boszorkányokra». Minden esetre Shakespeare iskolájából való.

Szintén gyöngé alkotás a II. Károly könyvének harmadik darabja, *Faire Em*, mely 1631-ben jelent meg nyomtatásban) de van egy kelet nélkül megjelent kiadása is, melynek ódonabb helyesírásából azt következtethetjük, hogy már 1590 körül keletkezett, és Greene tényleg ez időben céloz rá kétségtelen rosszakarattal. A darab egyfelvonásos vígjáték, melyben, lazán egymáshoz kapcsolva, két cselekvény halad egymás mellett. Hódító Vilmos beleszeret Blanca dán hercegnőbe, kinek arczképét Lubeck marquis pajzsán látta. Nyomban Dániába siet, hogy Blancát megkerje; de itt a marquis arája, Mariana, jobban tetszik neki, úgy hogy meg akarja szöktetni. De Mariana maga helyet Blancát szökteti meg a királyljal, a ki végül azután nőül veszi a dán hercegnőt. Ez az egyik cselekvény. A másiknak hőse szép Emma, kinek atyja, Thomas Goddard száz nemes, áruhában, mint molnár él vele egy malomban. Emma és Manvile szeretik egymást, és a leány, hogy két alkalmatlan kérésjéül (Mountaly és Valingford) megszabaduljon, vaknak és süketnek tettei magát, mire nemcsak Mountaly, de még a szerelmes Manvile is elhagyják a szerintök élvezhetetlen leányt. Végül a föl-szabadult és kéreinek értékével tisztába jött Emma Valingford nevéjé lesz. Emma állásfoglalása Manvile- és Valingforddal szemben Vilmos király előtt történik, a ki a kegyvesztett Goddarddal is kibékül. Így kapcsolja a szerző a két cselekvényt az utolsó perczen legalább külsőleg össze. Emma törtetének forrása talán egy 1581 május 2-án bejegyzett ballada, Hódító Vilmos kalandja pedig valószínűen egy francia novellából származik.

¹⁾ Szerinte a folytatásban (II. részben) Fabel teljesen kiszabadult volna az ördög hatalmából.

A kis színmű ügyetlen és zavaros cselszövényekből áll, melyek nem keltenek legkisebb érdeklődést, mert a szereplők nem igazi jellemek, hanem csak üres nevek. Egyedül Emma vonzó alak, de az is inkább helyzete mint egyénisége által. A darab mindenképen igen gyöngé (komikus részletei sem jobbak); nincsen benne sem szellem, sem élez; egy tehetségtelen kezdőnek kísérlete, lelemény és ügyesség nélkül. Tieck Lajos, a ki lefordította, mégis (*Vorschule*, II. köt. VII. l.) Shakespeare-nek tulajdonítja, noha kijelenti, hogy oly rossz («vázlat, jellem, nyelv és lelemény nélkül»), hogy nem lehet Marlowe vagy Greene műve, a kiknek némelyek tulajdonították, «mert költői szellem, könnyedség és báj teljesen hiányzanak belőle». De Shakespeare gyorsan készült ifjúkori művének elfogadja, pedig nincsen benne a nagy mesterből egyetlen betű sem!

Szintén igen sajátos, főleg szerkezet tekintetében igen furcsa darab *The two noble Kinsmen* (A két nemes rokon), melyet W. W. Skeat is adott ki nem régen (Cambridge 1875) és melylyel újabb kutatók is ismételve foglalkoztak.¹⁾ A címlapon Fletcher és Shakespeare művének van mondva,²⁾ németre tudtommal nincsen lefordítva. Hogy föltűnően furcsa szerkezetéről fogalmat adjak, fölvonásról fölvonásra és jelenetről jelenetre vázoló tartalmát.³⁾

(Athén.) Theseus megünnepelni készül egybekelését Hippolytával; velök vannak Emilia, Hippolyta nővére, és Pirithous, Theseus hadvezére és barátja. Midőn a templomba akarnak lépni, három gyászos királyné jelen meg és térdel le előttük,

¹⁾ Így R. Boyle, *Shakespeare und die beiden edlen Vettern* a Kölbingerle *Englische Studien* IV. kötetében, 1881. Nicolaus Delius is foglalkozott vele, *Jahrbuch* XIII. 1878. V. ö. u. o. XII. 298. l. Ezt a darabot még Herm. von Friesen sem meri Shakespeare-nek tulajdonítani (*Jahrbuch* I. 165. l.). Tieck szerint (*Vorschule* II. köt. XXXIII. l.) a darabnak egyetlen verse sem lehet Shakespeare-től: egész jelleme, nyelve, modora, verse csupa Fletcher — de ez talán a nagy költőnek egy ifjúkori művét dolgozta át és rontotta el, midőn lehetőleg sajátjává iparkodott tenni.

²⁾ *The two noble Kinsmen, presented at the Blackfriars by the Kings Mai. servants, with great applause: Written by the memorable Woothies of their Time, Mr. John Fletcher and Mr. William Shakespeare gent, printed at London etc.* 1634. — A könyvkereskedők jegyzékében ez év április 8. van bejegyezve.

³⁾ Friesen id. kitűnő cikkének felhasználásával.

Theseus segélyét kérve: férjeik Thebe előtt elestek és Kreon zsarnok parancsa folytán még mindig eltemetetlenek. Rövid ellenkezés után Theseus hajol a kérésre, elhalasztja esküvőjét és Thebébe indul. (Thebe.) Itt Palaemon és Arcites, a két nemes unokaöcs, el vannak keseredve a városban uralkodó állapotok miatt és elhatározzák, hogy elhagyják a várost, midőn egy harcos őket Kreonhoz hívja és egyúttal tudatja, hogy Theseus sereggel közelít a város ellen. Erre elhatározzák, hogy nem Kreonnak, hanem hazájuknak ajánlják föl szolgálatukat és maradnak. (Athén.) Pirithous ezalatt Hippolytával és Emiliával áldozott az isteneknek, hogy Theseus szerencsésen járjon. Ennek elvégezte után siet barátjához. A hölgyek most szerelemről és barátságról elmélkednek, és Emilia az utóbbit tartja értékesebbnek. (Thebe.) Theseus győzött és a három királyné térden mond neki hálát. Most Theseus két jeles harcos után kérdezősködik, a kik megsebesülve fogságba estek: nemes származásúak, két nővér fiai, a király unokaöcscsei. Megparancsolja, hogy jól gondozzák. Azután Athénbe siet, a királynék pedig eltemetik férjeiket.

A II. felvonástól a cselekvény színhelye mindig Athén.

A börtönőr nőül igéri leányát egy férfinak, a ki régóta kéri kezét. A leány gondolja a két foglyot, kiket rendkívül dicsér, főleg az egyiket, a kibe szerelmes. A börtönben Arcites és Palaemon egymást igaz szeretettel vigasztalják. Ekkor megjelen ablakuk alatt Emilia, kit mindketten szenvedélyesen megszeretnek, úgy hogy csakhamar vad gyűlölettel fordulnak egymás ellen. Most elhívják Arcitest Theseushoz. Palaemon, egyedül, dühöng barátja ellen. A börtönőr tudatja vele, hogy Arcites szabad, de száműzve van, ő pedig szigorúbb fogságba kerül. Palaemon rövid ellentállás után megnyugszik sorsában; Arcites ellenben attól tart, hogy száműzése Palaemonnak alkalmat szolgáltathat Emiliát láthatni és bírhatni. Most falusiak lépnek föl, kik egy májusi ünnepélyhez készülnek Theseus előtt. Mint-hogy ott versenyek lesznek, Arcites álöltözetben részt akar venni, hogy Emilia közelébe juthasson. A börtönőr leánya, ki Palaemont szereti, azon töpreng, hogyan szabadítsa ki a foglyot és nyerje meg szerelmét. Erre megjelen Theseus, Hippolyta, Pirithous és Emilia a koszorúzott győztes Arcitessel, kinek bátorságát és szépségét magasztalják (nem ismerik föl), mire

Theseus átadja őt Pirithousnak, a ki Emiliának adja át szolgál. Most föllép a börtönőr leánya és elmondja, hogy minden veszedelemmel daczolya kiszabadította Palaemont. Az erdőben helyet jelölt neki, a hol étellel és egy reszelővel várja, hogy bilincseitől megszabaduljon. Fogja-e őt Palaemon szeretni? Vallomására nem felelt, meg sem csókolta! De azért ő bizik és megy az erdőbe.

III. felv. Arcites az erdőben elmélkedik Emiliáról és kifejti, hogy Palaemon bizonyára dühöngne, ha tudná, hogy a kedves közelében van. Ekkor egy bokorból kiugrik Palaemon, a ki Arcites szavait hallotta, és elátkozza őt: ha bilincsei nem volnának, iszonyú bosszút állna rajta árulásáért. Arcites kijelenti, hogy kész neki lovagias elégtételt adni, és ígér neki ételt és fegyvereket. Palaemon újra a bokorba megy, és a börtönőr leánya jajgatva jön, hogy nem találja foglyát. Attól tart, hogy a vadállatok, melyektől maga is fél, bánthatnák Palaemont; tart attól is, hogy atyja halállal bűnhődik, mert foglya megszökött: máris bánja tettét és tova siet az erdőbe. Arcites visszajön étellel és reszelővel. Palaemon mohón eszik s most barátságosan beszélgetnek a múltakról. De Emilia említésénél újra dühösek lesznek és elmennek fegyverekért, hogy megvívjanak. A börtönőr leánya föllép, örült és dalol. Most falusiak jönnek az iskolamesterrel és betanulnak egy májusi táncot, melyet Theseusnak be akarnak mutatni. De egy leány hiányzik, ennek helyébe befogadják az örültet, a ki nem ellenkezik. Most a vadászatról visszatér Theseus kíséretével. A tánc megесik, a király meg van elégedve és távozik. Erre Arcites megjelen fegyverekkel és fölfegyverzi Palaemont is. kedélyes beszélgetések közben. Azután harcolnak, míg egyikök el nem esnek. A vadászat közeleg és Arcites a párбай elhalasztását javasolja, miről Palaemon hallani sem akar. Tehát küzdenek. Theseus föllép és fölismeri őket és kijelenti, hogy meg kell halniok. Ők bevallják, hogy Emiliáért harcolnak és kériк a küzdelem folytatását. Theseus nem akar engedni, de kísérete annyira szól mellettök, főleg Emilia, hogy végre megengedi, hogy hazájukba menjenek: egy hónap múlva jöjjenek vissza három-három tanúval, hogy azután küzdelmüket befejezzék. A győztes lesz Emilia férje, a legyőzött meghal.

IV. A börtönőrnek megkegyelmezett Theseus, a leányt

kérője örülten találta. A leány föllép egy fivérével: dalokat énekel mint Ophelia. Emilia a két fogoly arczképeivel lép föl és vizsgálja szépségüket. Nem tud egynek előnyt adni a másik fölött és legjobban szeretné mindkettőt bírni. Theseus föllép: a hercegek megjelentek, kiknek lovagi szépségét mindenki dicsőíti. A börtönőrnél az orvos vizsgálja a beteget; kevés a reménye, de midőn a leány ismételve Palaemon nevét említi, kijelenti, hogy fölgyógyulhat, ha képzeleteinek hízelegnek. Azt tanácsolja, hogy kérője vegye föl Palaemon alakját és viselkedését.

V. A küzdők megjelennek, igaz barátságukról biztosítják egymást, de egymás életére törnek. Egymásután áldoznak, Arcites Mars oltárán, Palaemon a Venusén és Emilia a Dianáén: ettől kéri, hogy az győzzön, a ki őt legjobban szereti, mert ő nem tud választani. Mind a háromnak kedvező jelek ígérnek sikert. Az orvos föllép a Palaemonnak öltözött kérővel, kinek megjelenése jól hat a betegre. Theseus és Hippolyta a harcához indulnak; Emilia nem megy, bár a király szigorúan megparancsolja. Magára marad és újra töpreng a két hősről. A küzdelem zaja hallszik. Egy szolga jelenti, hogy Palaemon győzött, de ez tévedés: Arcites nyerte el a koszorút. Theseus behozza a győztest és Emilia kezébe teszi kezét, a ki megadja magát, de nincs megelegedve. Most jön Palaemon három társával és a börtönőrrel, a kit leánya számára gazdagon megajándékoznak. Palaemon már a bitóra teszi fejét, mikor Pirithous megjelen és meséli, hogy Arcites a városba lovagolva elbukott és haldoklik. Nyomban behozzák a szerencsétlent, a ki barátjának ajánlja Emiliát és meghal. Theseus most kifejti, hogy az istenek jelei helyesek voltak, és hogy Palaemonnak több joga van Emiliára, mert ő előbb látta meg. Így átadja neki arául.

A furcsa darabot valóban lehetetlen Shakespeare művének tekinteni. Már szerkezeténél fogva sem. A színhely oly rendkívül szabadon váltakozik, mint Shakespeare egyetlen művében sem. Főleg a két lövagnak és a szerelmes leánynak jelenetei majdnem nevetségesen váltakoznak. Nem shakespearei a monolog nagy szerepe sem e darabban, különösen sokat monologizál az örült leány. Shakespearenél kevés a monolog és mindig indokolt, t. i. azt fejtegeti, a mit párbeszédben nem lehetett kifejteni. A darab drámai tehetségről egyáltalán nem tanúskodik és nem lehetetlen, hogy több szerző műve, mit már Ch. Knight

nem alap nélkül állított. Csupán a lovagok jeleneteiben van némi drámai élet. A jelenetek többnyire befejezésnélküliek: tovább is tarthatnának és rendszerint nem zárnak le semmit. Sok a lyrai és epikus elem, de különösen túlteng a retorika, főleg az istenekhez intézett részletekben. A jellemzés is igen gyöngé. Theseus báb, kivel a nők tesznek, a mit akarnak. A lovagok valóban érthetetlenek, az örült leány Opheliának izetlen karikatúrája. Emilia egyszerűen élvezhetetlen. Az örült leány történetének befejezése burleszk; sőt az egész darab befejezése, egy komikus izű véletlen segélyével, jóformán lehetetlen. Igaz szerelemről, szenvedélyről szó sincsen, hisz a két lovag csak látta Emiliát, egyikök sem beszélt egy szót sem vele; Emilia pedig, a ki kezdetben a szelid barátság hive, az ifjak képeivel szemben csupa érzékiség. Az egész történet, összes alakjaival együtt, nem kelt részvétet. Még leginkább teszi ezt a három özvegy királyné, de ezek nem tartoznak a cselekvényhez.

És Coleridge, Dyce, Walker, Spalding és mások mégis azt hitték, hogy a darab egyes részletei Shakespeare tollából származnak, nevezetesen az I. felvonás, részben a II. felvonás első jelenete és egészen az V. felvonás első jelenete. Pedig ezekben a jelenetekben legfeljebb a nyelv és a stíl emlékeztetnek a nagy költőre. A darab minden valószínűség szerint John Fletcher műve, a ki Opheliát ügyetlenül és izetlenül plagizálta; Shakespearenek meggyőződése szerint semmi köze hozzá.

A darab forrása, mit a prologus maga is említ, Chaucer: *Canterbury-tales* (1387 és 1393 közt írva) «The knights tale», mely ismét visszamegy Boccaccióra, kinek «Teseida» című elbeszélő költeménye 1341 körül készült.¹⁾ Chaucernél (kinél a börtönőr leányának története nincsen meg) Palaemon előbb látja a hölgyet és szerelme bizalmasává teszi Arcitest. Azért beszélhet ennek árulásáról. Emilia egészen a háttérben marad: arra kéri az istennőt, hogy szűz maradhasson, de eleve belenyugszik intézkedéseibe. Az istenek czivódnak egymással az egyes szerep-

¹⁾ Chaucer alapján darabunk előtt már Rich. Edwardes írt egy «Palaemon and Arcyte» című színművet, mely 1566-ban Erzsébet királynő előtt Oxfordban előadatott. Tieck szerint (*Vorschule* I. köt. XXIX. lap) nem tehetségtelen darab, Sidney Lee szerint (*Shakespeare*, német fordítás, 260. l.) elveszett. Én nem ismerem.

lőknek adott ígéreteik miatt. Az ellentéteket Saturnus intézi el, a ki Arcites lovát a párbaj végeztével és még színhelyén megvadítja. Az egész elbeszélés a régi angol költőnél kissé jókedvű, csalfa és pajkos. Ez elbeszélésen alapult egy régibb szindarab: «Palamon and Arsett», mely 1594-ben színre került, és talán ezen szindarab átdolgozása a minden ok nélkül Shakespearenek tulajdonított «Két nemes rokon». Neubner (id. h. 150. l.) úgy képzeli a dolgot, hogy az 1594-ben adott régibb darabot Shakespeare átdolgozta (még pedig 1610 körül, mert nagyon emlékeztet «Cymbelinre»!), esetleg kezdte átdolgozni, mire utóbb Fletcher Shakespeare kéziratát befejezte és elrontotta. De mire jó az ilyen körmönfont okoskodás, mely semmit sem bizonyít, sőt valószínűvé sem tesz semmit?

Az utolsó darab e csoportból a *Birth of Merlin or the Child hath found his Father*¹⁾ cz. színmű, melyet Francis Kirkman könyvkereskedő 1662-ben adott ki mint Shakespeare és William Rowley művét. Úgy az angol mint a német kutatók lehetetlennek tartják, hogy ez a darab, melynek nyelve sem shakespearei, akár egészében akár részben Shakespeare-től származzék; csak Tieck (*Vorschule* II., p. XXXV.) ítéi igen kedvezően a szerinte 1613 körül írt darabról és úgy van meggyőződve, hogy Shakespearenek nagy része van benne.

A darab cselekvénye voltaképp Artus atyjának története a középkori Merlin-regény²⁾ alapján, de meglehetősen szabadsággal földolgozva. Három királya van Britannianak: Vortiger, Aurelius és Constantius. Ez utóbbit meggyilkolta Vortiger, a ki Aurelius ellen a szászokat hívta az országba segítségül. Ezek nagy tömegekben bejönnek és elfoglalják az országnak tetemes részét, de Aurelius egy szent remete segítségével legyőzi őket, úgy hogy békéért könyörögnek. Követük Artesia, Ostorius fővezérök szép és gonosz nővére, a ki annyira megbűvöli Aureliust, hogy legjobb embereinek ellenzése daczára nemesak nyomban barátságos viszonyba lép a szászokkal, de Artesiát nőül is veszi. Ez meggyilkolja férjét, miután Aurelius öcsesét, Uther Pendragont hiába

¹⁾ *As it hath been several times acted with great Applause. Written by William Shakespear and William Rowley . . . London, 1662.*

²⁾ L. erről *Merlin* cz. cikkemet, Budapesti Szemle 141. köt., 1910., 32—49. l.

iparkodott hálójába keríteni. Uther legyőzi Vortigert, a ki elesik, mire ő, Artus király atya, lesz Britannia egyetlen királya.

Ez a történelmi nagy actio meglehetősen ügyetlenül van öt fölvonásra elosztva. Mellette még két cselekvény húzódik végig a darabon, melyeknek e főcselekvényhez semmi közük. Az egyik: Donobert tekintélyes brit nemesnek van két leánya, Constantia és Modestia, kik visszautasítják kéréiket, noha atyjuk lelkesen pártolja őket, mert nem akarnak férjhez menni. Kolostorba vonulnak, hogy egyedül Istennek éljenek. A másik, jóval vonzóbb: Merlin születése, melynek néhány sikerült komikus részlete van. A Bolondnak nővérét, Hannét, egy pirospozsgás parasztleányt, megejtette az ördög, úgy hogy áldott állapotba jut. Igen mulatságos, hogy fivérével együtt most nagy buzgósággal keresi születendő gyermeke atyját, kire, sehogys sem emlékszik. Végre megszületik Merlin, a varázsló és próféta, hosszú szakállal és egy könyvvel kezében. A cselekvénybe nem foly be, csak jövendő: megjövendőli Vortiger halálát, Artus fényes korát és a szászok végleges diadalát. Szép jelenet, midőn szelid anyját kimentti pokoli atya kezéből, a ki újra óhajt a szép nővel egyesülni. Igazi érdeklődést sem Merlin, sem a darabnak többi alakjai nem tudnak kelteni, de azért akad a történelmi tárgyú jelenetekben egy-egy sikerültebb részlet, és a Merlin-epizódban egy pár jó ötlet és élez. Legjobban van jellemezve Edol, Aurelius harcziás fővezére, a ki mindent zúz és tör és nem bír féktelen szászgyűlöletével.¹⁾ Shakespearere, a ki hiteles darabjaiban kétszer igen mellékesen említi Merlint («Lear» és «IV. Henrik»), e színműből, mely 1610 körül keletkezhetett, legfeljebb egyes verseket lehetne ráfogni.

Az első csoportba tartozó darabok közül tehát egyetlen egyet találtunk, mely valóban a nagy költőre emlékeztet: «III. Edward király» kétségtelenül oly alkotás, mely tőle származhatott vagy melyben nagy része lehetett. A többieknél nemcsak a tárgyilagosságot hiányzanak, melyek Shakespeare szer-

¹⁾ A II. felv. 2. jelenetében Hektor és Achilles földézése alighanem a Faust-mondából származik. Furesa, hogy a «személyek» alatt Anselmus remete neve mellett meg van jegyezve: «utóbb Winchester püspöke». De a darabban erre a leghalványabb célzás sem történik. — Érdekes, hogy Merlin híres sírja és a Stonehenge Salisbury síkján itt Merlin anyjára van átruházva.

zősége mellett szólnának; de a belső indítékok, e műveknek nyelve és stílje, szerkezete és jellemzése, sem kelthetik az elfogulatlan olvasóban azt a hiedelmet, hogy itt a legnagyobb drámaköltőnek valamely művével állna szemben. Ez a fölfogás különben ma már általánosan elfogadottnak tekinthető, de egyes kutatók lehetők tartják, hogy Shakespeare e darabokat még Stratfordban írta, mire e czikk végén visszatérek.

III.

Máskép, legalább részben máskép áll a dolog az álshakespearei drámák második csoportjával, a III. folióba fölvett darabokkal, melyekről e folio sorrendjében röviden elmondom igénytelen véleményemet.

Már az első darab, *Perikles, Tyrus fejedelme*, számos, igen tekintélyes védőre talált. Legrégibb quarto-kiadása 1609-ben jelent meg a költőnek teljes nevével; az I. folióba nem vették föl, esetleg mert a szerkesztők a kiadás jogát nem tudták megszerezni.

A darab cselekményét nem kell bővebben elmondanom, hisz a világirodalomnak egyik legismertebb meséje.¹⁾ Azért csupán a jellemző főmozzanatokat emelem ki. Perikles, Tyrus királya, nőül kéri Antiochus király leányát, de mivel megtudja, hogy a leány bűnös szerelmi viszonyt folytat saját atyjával, undorral fordul el tőle és visszasiet Tyrusba, honnan azonban, tartva Antiochus bosszújától, csakhamar Tharsusba menekül, hol a kormányzó Cleon és ennek neje Dionysa szívesen fogadják. De Antiochus üldözésétől itt sem érezve magát kellő biztonságban, tovább siet, mire hajótörést szenvedve Pentapolisba kerül, hol vitézségével Simonides hirálynak szép leányát, Thaisát, nőül nyeri. Most meghalnak Antiochus és leánya, az Isten nyilatól megsemmisítve, úgy hogy Perikles nejével, a ki áldott állapotban van, visszatérhet hazájába. De borzasztó vihar támad, melyben a megrémült Thaisa leánygyermeket szül és meghal. A hajósok jól leszögezett ládában a tengerbe süllyesztk a halottat, kit a hullámok Ephesus partjára visznek, hol Cerimon életre kelti

¹⁾ V. ö. Pudmenzky, *Perikles und der Apollonius des Heinrich von Neustadt*, Detmold 1884.

Thaisát és Diana papnőjévé teszi; leányát, Marinát, pedig Cleonra és nejeére bizza Perikles, mire visszatér Tyrusba. Évek múlva a gyönyörű hajadonná fölserdült Marina elhomályosítja szépségével Cleon leányát, miért is ennek anyja, Dionysa, meggyilkoltatja Perikles leányát és fényes síremléket állít az elhúnytának. De a tervezett gyilkosság nem sikerül, mert tengeri rablók elragadják Marinát és Mityléneben eladják egy nyilvános házba. A boldogtalan leány itt erkölcsi fönségével megmenti testének is tisztaságát, míg végre szabaddá lesz és becsületes kézi munkával tartja fönn magát. Leányának elhúnytáról értesülve, most Perikles útnak indul szeretett gyermekének megkeresésére és megtalálja Mitylenében, honnan Diana istennő egyenes parancsára Ephesusba siet nejéhez. A sorstól szétválasztottak, Perikles, Thaisa és Marina, tehát csodálatos viszontagságok után, csodálatos úton ismét összekerülnek.

A Perikles történetének legrégebbi forrása egy föltételezett görög elbeszélés, talán az V. vagy VI. századból, melynek hőse Tyrusi Apollonius¹⁾. Ez a novella a Kr. utáni III. században fordítottat le latinra,²⁾ mi által elterjedése a nyugati népeknél lehetővé vált, és már 1470 körül megjelent nyomtatásban. A XII. században Viterboi Gottfried latin versekben dolgozta föl («Pantheon»), a XIV. században pedig belekerült a «Gesta Romanorum» cz. rendkívül kedvelt mesegyűjteménybe. Angol nyelven 1510-ben jelent meg egy francia földolgozás alapján mint «English Chronicle of Apollyn of Tyre», sőt ugyanazon forrás alapján 1576-ban Lawrence Twyne is földolgozta Apollonius történetét (műve 1607-ben második kiadást ért). De Shakespeare forrásai nem ezek az angol regények voltak, hanem az 1408-ban meghalt John Gower angol verses földolgozása («Confessio amantis»), mely még a XIV. században készült és Gottfried de Viterbo verses művén alapszik.

A darab még Shakespeare életében három ízben jelent meg nyomtatásban (1609 kétszer és 1611), még pedig a költőnek teljes nevével,³⁾ de arról nem tudunk, hogy Shakespeare a kiadót

¹⁾ V. ö. E. Klebs, *Die Erzählung von Apollonius von Tyrus*. Berlin 1899.

²⁾ Ezt legjobban kiadta Benedict Riese, 1893.

³⁾ *The late, And much admired Play, Called, Perikles, Prince of Tyre. With the true Relation of the whole Historie, adventures, and fortunes of the said Prince: As also. The no lesse strange, ond worthy accidents, in the Birth*

névének bitorlása miatt beperelte volna. A XVII. században ismételve említik «Periklest» mint Shakespeare művét, és John Dryden, kinek szava egyébként hitelt érdemel, egy 1684-ben Ch. Davenant Circe-tragédiájához írt prologusában világosan megmondja, hogy «Perikles» régibb mint «Titus Andronicus», tehát a Londonba került Shakespearenek talán első kísérlete a drámairás terén, mely esetleg már 1585-ben vagy 1586-ban készült.¹⁾ Hogy a darab igen régi, bizonyítják a néma jelenetek (dumb shows), melyek a cselekvénynek egyes, a színpadra nem hozott mozzanatait föltűntetik, és a rímnek nagy szerepe, de a prologus is, mely az öreg John Gower személyében minden felvonás előtt elmondja az időközben történt eseményeket és megmagyarázza a néma jeleneteket. Ugyanő kifejti a színmű végén a naiv tanulságot is: Perikles, neje és leánya sok szenvedés után megkapják az erény jutalmát, míg a gonoszok, Antiochus és leánya meg Cleon és felesége, iszonyú halállal bünhődnek. Ülrici szerint, a ki a darabnak lelkes védője, a színmű alap gondolata, hogy az élet csupa keresése és megtalálása, elvesztése és újra megtalálása a legnagyobb kincsnek, az igaz szerelemnek. E gondolat, szerinte, végig húzódik az egész darabon, a mit az elfogulatlan olvasó alig fog észrevenni.

Hogy a darab mikor került először színre, nem tudjuk; de valószínű, hogy még első kiadása idején kedvelt színmű volt. Hogy Wilkins Györgynek 1608-ban megjelent Perikles-novellája a színdarabon alapszik, maga Wilkins mondja,²⁾ és így e novella csak annyiban érdemel említést, hogy a darabnak nagy népszerűségét bizonyítja, de semmi esetre sem bizonyíthatja azt, hogy Wilkins a színműnek akár teljes akár részleges szerzője, mit Nik.

and Life, of his Daughter Mariana. As it hath been diuers and sundry times acted by his Maiesties Seruants, at the Globe on the Branch-side. By William Shakespeare. Imprinted at Lōndon for Henry Gosson, and are to be sold at the signe of the Sunne in Paternoster row. 1609. — Megjegyzendő, hogy a darabot nem Gosson, hanem Edward Blount jelentette be 1608. május 20. a könyvkereskedők czéhénél. Későbbi kiadásai: 1619, 1630 és 1635, mind Shakespeare teljes nevével.

¹⁾ Dryden 1672-ben is Shakespeare művének mondja «Periklest».

²⁾ *The Painfull Aduentures of Pericles, Prince of Tyre. Being the True History of the Play of Fericles, as it was lately presented by the worthy and ancient Poet John Gower.* London, 1608.

Delius vitatott (*Shakespeare-Jahrbuch* III. 1868, 175. l.). Delius véleményében, melyet Ulrici behatóan és teljes sikerrel czáfol (id. m. III. 51—65. l.), osztozik Sidney Lee is, a ki azonban még William Rowleynek is tulajdonít bizonyos közreműködést, a mi egyáltalában nem valószínű. Wilkins bajosan irhatott ily régies jellegű munkát és különben is erélyesen tiltakozott volna az ellen, hogy a kiadó az ő művét mint Shakespeare munkáját tette közzé. Hogy 1607-ben vagy 1608-ban, mikor újra előadták, nem keletkezhetett a darab,¹⁾ kétségtelenné teszi régies jellege, a mely sehogy sem képzelhető el Shakespeare fénykorában — akár ő írta a darabot, akár valamely kortársa.

A darab rendkívül eltér a nagy költőnek összes, még leggyengébb színműveitől is. A teljességgel epikai jellegű cselekvény drámai földolgozásra nem alkalmas és tényleg csak lazán és csupán külsőleg összefűzött jelenetekre bomlik szét; a szereplők nem cselekszenek, hanem, jelentéktelen kivétellel, akarat nélkül szükölködő bábuk a sors és a véletlen kezében, mely őket mozgatja és vakon űzi. Az emberek jelleme azért kezdetlegesen tipikus: némelyek igen jók, erényesek és istenfélők, mások rosszak, gonoszak, minden bűnre hajlók. Amazokat megjutalmazza, ezeket megbünteti a végzet vagy az istenség, hogy a költői igazságszolgáltatás érvényesüljön. Egyes alakok rövid szereplés után teljesen eltűnnek, és a költő nem értesít további sorsukról. Igen fogyatékos a darab nyelve és stílje is, majd lapos, majd dagályos, ritkán költői; gondolatokban szegény, kifejezéseiben sokszor homályos vagy erőszakolt. A szenvedély hangja ritkán és csak erőtlenül űti meg fülünket, míg a bú és bánat helyenként igazabb és hatásosabb kifejezésre jut. Az egész darab inkább Greenere mint Shakespeareere vall, és ha tényleg ennek műve volna, az ifjú Shakespearet Greene hű tanítványának tüntetné föl.

A darabnak főleg az első fele gyenge, míg a másodikban, Marina fellépésével, mégis támad egy kis drámai cselekvény és lüktet helylyel-közzel elevenebb élet. Leggyengébbek a komikus részletek, melyek sehogysem vallanak Shakespeare tollára, de egyebütt sem érvényesül az ő nyelve, stílje, szerkezeti művé-

¹⁾ Ulrici szerint (id. m. III, 54) Shakespeare ekkor vette elő ez első ifjúkori kísérletét és javította főleg a darabnak második felét, mely tényleg becses.

szete, jellemző ereje. Mégis csodálatosképen ezt a darabot ma már a legtöbb kutató Shakespeare művének tartja, és még az angol szakférfiak is, a kik e gyanús darabokkal szemben szigoruan elutasító álláspontot foglalnak el, «Periklest» a nagy költőnek tulajdonítják. A németek közül főleg a szigorú és óvatos Ulrici vitatja valóságos szenvedélyességgel, hogy «Perikles» kétségtelenül az ifjú Shakespeare műve. Valószínű, hogy a szakférfiaknak ezen állásfoglalására nem a darab maga, hanem a fönt említett történeti adatok és tanúk voltak és vannak elhatározó hatással.¹⁾

Egészen más jellegű a következő darab: *A londoni tékozló fiú*, egy legnagyobbbrészt prózában írt érzékeny játék öt felvonásban. Cselekménye voltaképp igen egyszerű. Egy vidéki jómódú kereskedőnek Londonban tartózkodó fia, Florendale Máté, valóságos csirkefogó, adósságesináló, naplopó, csaló, a ki főleg nagybátyját, a kire bízva van, botrányosan kifosztja. Atyja, midőn fia viselkedéséről értesül, Londonba megy és Kristóf néven inasnak öltözve, fia szolgálatába szegődik, hogy saját szemével győződhessék meg a javíthatatlan mihaszna életéről. A fiú, számtalan csíny és csalás után, nagy dologra szánja el magát: meg akarja nyerni feleségül Sir Lancelot Spurcock második leányát, a szép Lucyt, kinek két derék kéréje van. Lancelot persze hallani sem akar az elzüllött ifjúról, mikor ez összevesz Lucy egyik kéréjével, Oliver posztókereskedővel, kivel meg kell verekednie. A párbaj létre sem jön, de Máté, mintha halálára készülne, végrendeletet ír, melyben állítólagos nagy birtokairól intézkedik és melyet ügyesen juttat Lancelot kezébe, a ki most rákényszeríti Lucyt, hogy Máté nejevé legyen. Míg a fiatalok a templomban az egyház áldásával örök hűséget esküsznek egymásnak, kiderül

¹⁾ D. L. Thomas (*Englische Studien* XXXIX, 210. l.) részletesen akarja kimutatni, a mit előtte mások is megkíséreltek, hogy a darabnak mely részei származnak Shakespeare-től. Szerinte tőle való az I. felvonásból az első jelenet részben, a harmadik teljesen; a III. és V. felvonás teljesen; a IV. felvonásból az első és a harmadik jelenet. A kar versei közül csak a IV. és V. felvonásban valók (de V, 2 kivételével) származnak tőle. A darab eredeti szerzője szerinte Thomas Heywood, kinek művét Shakespeare a maga színpadja számára átdolgozta. — Megjegyzem még, hogy Perikles történetét Rákosi Jenő «A fekete hajó» cz., sikert nem aratott darabjában földolgozta.

Máté családja, a kit a templomból kilépve le akarnak tartóztatni. Lucy rögtön kijelenti, hogy nem hagyja el férjét, noha nem szívesen, csupán atyja parancsára ment vele a templomba. Most esküvel fogadja, hogy nem hagyja el inségében urát és ki fog tartani mellette, bármi történjék is. Szüleinek, testvéreinek, rokonainak könyörgései és intelmei eredménytelenek: Lucy állhatatos marad és megható kéréseivel meggatja a hitelezőket, a kik Mátét szabadon bocsátják. Ez a legkiméletlenebbül bánik nejével, elkergeti, hallani sem akar róla és azt tanácsolja végül a szerencsétlennek, a ki nem tud hová lenni, mert atyja kitagadta, hogy legyen ringyóvá, ez jó üzlet, akkor néha föl is fogja keresni.

Máté mind jobban sülyed, végre koldús és útonálló lesz, neje pedig hollandi szobaleánynak öltözve cselédnek áll be hugánál. Minthogy hire vész, Mátét azzal vádolják, hogy meggyilkolta nejét, mire Lucy ledobja parókáját és másodízben megmenti férjét, sőt letérdel előtte és, atyjával szemben, Máténak nyújtja minden szeretetét, kötelességét és alázatosságát.¹⁾

E határtalan erényesség és nagylelkűség egy meglepően merész és lélektanilag lehetetlen fordulattal nyomban átalakítják a züllött Mátét, a kiből derék ember lesz, a kit most mindnyájan elhalmoznak szeretetökkel és pénzzel. Általános meghatott könyözés közepett véget ér az érzékeny darab, melynek félreismerhetetlen alapgondolata, hogy egy nemes jó nőnek határt nem ismerő szeretete és kötelességtudása a legromlottabb embert is képes megjavítani és a jó útra téríteni.

A darabnak egyszerű cselekvényét mellékes alakoknak lényegtelen ügyei, valamint az átöltözések és félreértések okozta zavarok bonyolítják, de még így is nagyon egyszerű. Szerkezete és stílje igen emlékeztetnek a «Makranczos hölgyre», mely darabunk szerzőjére nagy hatással volt, mely azonban, minden esztétikai és ethikai durvasága ellenére is, mindenkép művészibb alkotás, mint a «Tékozló fiú». Ebben a darabban is van a szerencsétlen párral szemben egy boldog pár, Civet Tamás Sir Lancelot legfiatalabb leányával. A komikus elemet, a szolgálkon kívül, a kik inkább csak szitkozódnak, mint humorizálnak,

¹⁾ Ekkor mondja neki: «Nézz réám, hisz nem vagyok én szerecsen nő, sem hűtelen Helena vagy buja Cressida, csupán boldogtalan asszony, ha téged elveszítelek». Célzások Shakespeare alakjaira.

Oliver képviseli, a ki izetlen devonshirei nyelvjárásban hadar, utóbb meg Lucy, a ki hollandi nyelven beszél. Feltűnő az ellentét a többnyire lapos, prózai párbeszédék és a verses részletek közt, melyek igazi költői tehetségre vallanak. A szerző általában ügyes ember, a ki jól ismeri az életet és a színpadot és gyakorlott tollal kezeli a nyelvet, a verset és a dialogust, miért is némelyek Shakespeare ifjúkori művének tekintik e drámát. Nem lehetetlen, de részemről inkább azt hiszem, hogy szerzője azonos «Oldcastle» szerzőjével.

A «Tékozló fiú», mely Shakespeare színházában került színre, már 1605-ben megjelent nyomtatásban, még pedig a nagy költő teljes nevével,¹⁾ és nincs tudomásunk róla, hogy Shakespeare a kiadót nevének bitorlása miatt kérdőre vonta. Korabeli egyéb okmányokban vagy feljegyzésekben nem történik a darabról sehol említés. Valószínűen nem sokkal a «Makranczos hölgy» után keletkezett, melyre nyelve és stílje nagyon emlékeztet. Lucy, ez a második Griseldis, a különben gyöngye darabnak valóságos gyöngye; mintha a bős Katalin ellenképe akarna lenni, mintha a szerző egy eleven, megragadó, bájos nőben meg akarta volna testesíteni azokat a szép eszméket és tanokat, melyeket Katalin, a shakespearei bohózat végén meglepő ellentétben eddigi jellemével és viselkedésével, annyi melegséggel hirdet. Lucy alakja Shakespearenek sem válnék szegényére, de egyebekben a darab szerkezete nem shakespearei, a komikus jelenetek sem viselik magukon nagyszerű és kedves humorának bélyegét. A cselekvény egysége gyöngye, az alakok jellemzése nem helytelen, de felszínes, és az indokolás nagyon hézagos, főleg nagyon valószínűtlen. A darab Shakespeare iskolájából került ki, de egészében bajosan Shakespeare műve.

A darabot, mióta újabban ismét magára vonta a figyelmet, feltűnő jóakarattal tárgyalták. Már Lessing, a ki Shakespeare művének tartotta (valamint Schlegel és Tieck is), annyira megkedvelte, hogy a német színpad számára át akarta dolgozni;²⁾ utóbb pedig, hatása alatt, egy hasonló színműnek tel-

¹⁾ *The London Prodigal. As it was plaide by the Kings Maiesties seruants. By William Shakespeare.* London, 1605. — De sem Henslowe naplója, sem a könyvkereskedők jegyzékei nem ismerik a darabot.

²⁾ V. ö. 1780 szept. 9. kelt levelét. E tervét, melyből nem lett semmi, megvalósította 1781-ben Schröder Frigyes Lajos: *Kinderzucht oder*

jes tervét dolgozta ki.¹⁾ Az újabbak közül főleg Tieck²⁾ tekinti a darabot remeknek, mit Neubner³⁾ túlzott elismerésnek mond, de azért maga is egy perczig sem kételkedik benne, hogy Shakespeare műve, mely szerinte jóval értékesebb, mint pl. a «Windsori víg nők». Ulrici szerint «kétségtelenül» nem Shakespeare műve, és ebben a véleményben osztozom magam is, de lehetónek tartom, hogy a Lucy-jeleneteket Shakespeare mesteri ecsetje retouchirozta.

Nem sokkal többet árul el Shakespeare lángeszéből a III. folio harmadik darabja, a *Cromwell Tamás élete és halála* cz. történeti szomorújáték, egy naiv történetnek naiv feldolgozása, mely 1602-ben jelent meg nyomtatásban,⁴⁾ miután már ez év augusztus 11. bejegyeztetett a könyvkereskedők londoni czéhének jegyzékébe, még pedig e megjegyzéssel: *as it was lately acted by the Lord Chamberlain his Servants*, tehát Shakespeare társulatától.

Cselekvénye bajosan mondható egységesnek. Cromwell, egy kisvárosi becsületes kovácsmesternek nagytehetségű fia, nem akarja atya mesterségét követni, hanem tudományos tanulmányokba temeti magát. Nagyon jószívű, készséges, derék ember, a ki ez erényeit különböző kis mellékes történetekben érvényesíti. Nagy utazásokat tesz, melyekből hazatérve, magára vonja tekintélyes lordok figyelmét és pártfogását, úgy hogy gyorsan emelkedik, végül lordkancellár és a királynak meghitt barátja lesz. Szerencséje és hatalma kihívja ellene az irigységet és Winchester püspöke hamis tanúkat fogad, kiknek segítségével Cromwellt

das Testament, Lustspiel in vier Akten nach Shakespeares, •The London prodigal». Schröder átdolgozása rendkívül szabad. Ez a darab még 1781 nov. 3. került színre a bécsi udvari színházban, melynek Schröder akkor igazgatója volt. (Megjelent: Schröders *Dramatische Werke* I, Berlin, 1831.)

¹⁾ Eschenburg állítása Shakespeare-fordítása (Zürich, 1782.) XIII. kötetében, 429. l.

²⁾ *Altenglisches Theater* II. köt. XI. lap.

³⁾ *Missachtete Shakespeare-Dramen*, 122. lap.

⁴⁾ *The True Chronicle Historie of the whole Life and Death of Thomas Lord Cromwell. At is hath bene sundry times publikely by the Kings Maiesties Seruants, Written by W. S. London, Printed by Thomas Snodham, 1613.* (Az 1602-iki kiadás, melynek az 1613-iki betűszerinti utánnomata, William Jones kiadása volt és nem viseli a czímlapján a szerző nevének W. S. kezdőbetűit.)

felségáruhással vádolja. Most jó emberei nagyrészt elfordulnak tőle, mire a vérpádon végzi életét, még utolsó órájában is nemesszívű, fennkölt szellemű, hálás embernek bizonyulva.

A darabot, mint czime mutatja, Shakespeare társulata adta elő, és ez is egyik oka annak, hogy a szerző nevének kezdőbetűit William Shakespearere magyarázták.¹⁾ E kezdőbetűkkel még négyszer szerepel ez a darab a könyvkereskedők jegyzékében: 1611 decz. 16., 1616 febr. 16., 1626 ápr. 3. és 1638 szept. 4., mint különböző könyvkereskedők kiadványa.²⁾ A színmű bizonyára régibb, mint az 1602-iki bejegyzés, melyből csak azt következtethetni, hogy ez évben felújították. Régiségét bizonyítják kezdetleges szerkezete és a párbeszédnek nagyszámú rímes részletei.³⁾ Cselekvénye egy életrajz, melynek egyes jelenetei csupán a hős lelki nagyságának feltűntetését célozzák, hogy minden hibáján kívül (mert a katolikus papok üldözése, melylyel vádolták, csak ürügy volt) bekövetkezett váratlan bukása és szomorú halála annál mélyebben meghassa a közönséget. A darab tehát epikus jellegű és a párbeszédés alakon kívül alig árúlja el valami, hogy drámával van dolgunk. Érzékeny játék, mely az emberi nagyság és földi boldogság gyors mulandóságát példázza, még pedig nemcsak a hősnek, hanem egyes mellékes alakoknak sorsában is, mely egyébiránt a hősnek történetével helyenként elég ügyesen van összekapcsolva. Ez az egységes gondolat némileg egészszé fűzi össze a különböző jeleneteket, de egységes cselekvényt teremteni vagy pótolni még sem képes.

A hős történeti alak. Cromwell Tamás lord, Essex grófja, 1485—1490 közt született Putneyben, hol darabunk megindul.

¹⁾ Mások szerint W. S. alatt Wentworth Smith értendő, a mi azért nagyon valószínűtlen, mert Smith ez időben szoros kapcsolatban volt Henslowe társulatával, «Cromwellt» pedig Shakespeare társulata játszotta. A kiadó e kezdőbetűkkel kétségtelenül Shakespearet akarta értetni, kinek nagy népszerűségétől méltán várhatta ezen gyenge terméknek kedvező keletjét.

²⁾ 1611 decz. 16. az első kiadó, William Jones, átruházta tulajdonjogát John Brownra.

³⁾ Neubner szerint (id. h. 118. l.) Shakespeare «Perikles» után és mindenesetre a drámai szempontból fejlettebb «VI. Henrik» előtt írta ez első történeti színművét.

Mint VIII. Henrik államtitkára megszüntette a kolostorokat, miért kortársai «*Malleus monachorum*»-nak nevezték. A király rokonszenvét elveszítette, mikor őt rávette, hogy Clevei Annával összekeljen, a kit Henrik nem szívelhetett. Bukását és kivégzését 1540-ben főleg Howard Katalin, a király ötödik felesége, szorgalmazta. Simrock kimutatta,¹⁾ hogy a szerző forrása Bandellónak egy novellája volt, de bizonyára ismerte a Cromwell kivégzésekor keletkezett balladát («*Trolle on away*») is, melyet Percy Tamás is közzétett híres gyűjteményében («*Reliques of Ancient English Poetry*» 1765.).

Shakespearere nem sok emlékeztet e színműben, legfeljebb «*Periklesre*», melyet én alig tudok a nagy költő művének tekinteni. A Cromwell-tragédia lehet régi darab, de fennmaradt alakjában nyelve és stílje már modernebb jellegű, úgy hogy Ulrici szerint 1595 körül keletkezhetett. Ez esetben sem lehet Shakespeare műve, a ki ekkor már sokkal fejlettebb művészetnek volt mestere, semhogy ily gyöngé alkotás kikerülhetett volna tolla alól. Hogy javította-e a régi darabot az előadás számára, mikor 1602-ben újra színre hozták, bajosan állítható, esetleg e javítások igen csekélyek voltak és egyáltalában nem mélyrehatók; mert nincsen egyetlen jelenete sem, mely a nagy költőre vallana, hisz még a komikus alakok is igen szegényesek, élceik pedig nagyon alantjárók. De azt meg lehetne engedni, hogy a darab szerzője jól ismerte Shakespeare műveit, melyeket, de gyöngé erővel, utánozni törekedett.

Nagyon gyöngé, de sok tekintetben érdekes a következő darab: *Sir John Oldcastle*, mely V. Henrik király (1413—22.) idejében játszik, midőn Wiklif († 1384.) tanai nagy hatást tettek az emberekre és pártokra szakították az angol népet. A reformátornak túlzó hívei összeálltak, összeesküvést szöttek és forradalmat szítottak, mely elsősorban a régi egyház, de közvetve a különben igen népszerű király ellen is fordult, a ki trónja érdekében pártfogolta a régi egyházat és hamarosan szétverte és megbüntette a lázadókat, kiknek soraiban természetesen a Shakespeare históriáiból ismeretes londoni csöcselék is nagy helyet foglalt el. Oldcastle is híve volt Wiklifnek, de egyéb-

¹⁾ *Die Quellen des Shakespeare*, 2. kiad., 1870. — Bandello novellái 1554. jelentek meg nyomtatásban.

ként nemes szívű, derék, királyhű lord, a ki összeesküvésre nem kapható, sőt a pártosokat feljeleníti. Felekezeti iránya vagy hajlandósága miatt különösen Winchester püspöke gyűlöli őt szenvedélyesen és üldözi hazug alapokon, ravasz cselekkel, úgy hogy Oldcastle ismételve igen veszedelmes helyzetbe jut, melyekből csupán a véletlennek esélyei folytán, félreértések, ruhacserék és egyéb romantikus eszközök segítségével tud megszabadulni. Végre is kénytelen a minden gazságra képes püspöknék kiengesztelhetetlen dühe elől feleségével együtt egyik jóakarójához Walesbe menekülni.

Ez a darab tárgya. Mozgató és cselekvő eleme Winchester püspöke, mert Oldcastle jóformán semmit sem tesz, a király pedig, Shakespeare legkedveltebb alakja, a páratlan Henrik herceg, csupán mellékes szerepet visz. Nagy tért foglal el a nép, mely több komikus alakkal van képviselve, kik közül egyesek nagyon emlékeztetnek Falstaff embereire, a kikre több ízben történnek is célzások. Egységes cselekvényről alig lehet szó, mert Oldcastle nem cselekszik; sem az új hit érdekében, sem a régi egyház ellen nem tesz semmit, királyát pedig mindig, ha nem is nagy sikerrel, híven szolgálja. Legbecesebbek a színmű népjelenetei, melyek sokszor emlékeztetnek a Shakespeare Henrik- és Richard-drámáiban találhatóakra és nyilván ezeknek a mintájára készültek.

A darab első ízben Shakespeare teljes nevével a cím-lapon 1600-ban jelent meg,¹⁾ miután ez évi augusztus 11-én, de szerzőjének neve nélkül, felvétellett a könyvkiadók jegyzékébe, melyben 1626-ban és 1630-ban is előfordul, szintén a szerző megnevezése nélkül. Ellenben Henslowe ismeretes nagyfotosságú naplója, a Shakespeare-kutatásnak egyik legbecesebb forrása, 1599-ben három ízben is Munday, Drayton, Wilson és Hathaway társszerzőket nevezi az «Oldcastle» szerzőinek, a kik munkájukért tíz, font tiszteletdíjat kaptak. Hogy a darab nem lehet a nagy angol mester műve, más okból is kétségtelen, mint rögtön látni fogjuk; hogy nem az ő színpadján

¹⁾ *The first part of the true and honorable history of the Life of Sir John Old-castle, the Good Lord-Cobham. As it hath bene lately acted by the Right honorable the Earle of Notingham Lord High Admirall of England, his Seruants. Written by William Shakespeare.* London, 1600.

adták, hanem a Lord-Admiral színészei, szintén fontos körülmény, mely Shakespeare szerzősége ellen szól; hogy végre még ugyancsak 1600-ban egy másik kiadásban is megjelent, melynek címlapjáról letűnt Shakespeare neve, bizonyára nem ok nélkül történt; a költő valószínűen tiltakozott nevének bitortlása ellen és a kiadó kénytelen volt, nyomban a darab megjelenése után egy új kiadást eszközölni, melyen szerző egyáltalában nincsen megnevezve.¹⁾ De van, mint érintettem, még egy fontos ok, mely kizárja Shakespeare szerzőségét.

A darab hőse történeti alak: John Oldcastle derék, nemes, vallásos lovag volt, a ki Wiklif tanait lelkesedéssel fogadta. Állítólag a trónörökösnek, a későbbi V. Henrik királynak, ifjúkori barátja volt, a kit azonban a jókedvű herczeg, mikor 1413-ban trónra lépett, mivel a katolikus főpapság támogatására rászorult, kiszolgáltatott ellenségeinek, a kik őt 1417-ben máglyára huzolták. A Wiklif hiveiből idővel kifejlett puritánok nagy tiszteletben tartották a vértanút; a színészek ellenben, a kik gyűlölték a puritánokat, mert konok ellenségei voltak a színháznak, nevésegesen gyáva és iszákos miles gloriosussá alakították át Oldcastlet és a walesi herczeg megrontójává tették, minek első kimutatható nyoma egy 1595-ben megjelent színműben («V. Henrik híres győzelmei») maradt reánk. Ily felfogással szerepelt Oldcastle Shakespeare «IV. Henrik» című históriájában is, még pedig eredetileg eredeti nevével, melyet a költő csak utóbb, bizonyára a puritánok sürgetésére, esetleg hatósági intézkedésre, változtatott Falstaffra. Erre czéloz Shakespeare maga is «IV. Henrik» epilógusában hol védekezve így nyilatkozik: «Oldcastle mint vértanú hal, meg és ennek az embernek, t. i. Falstaffnak, semmi köze hozzá», de azért a «IV. Henrik» második részének 1600-ban megjelent quartójában egy helyen elnézésből megmaradt az «Old» név, kétségbevonhatatlan jeléül annak, hogy eredetileg Falstaff helyett

¹⁾ Újabb kutatók (Greg és Pollard) másképp vélekednek: valószínűvé iparkodtak tenni, hogy az 1600-ban névtelenül megjelent darab az eredeti szöveg, melyből a szintén 1600. évszámmal és Shakespeare nevével közzétett quarto csak 1619-ben került a könyvpiacra. — A III. folio ezt a későbbi kiadást nyomatja le; az elsőt újra kiadta Percy Simpson, Oxford 1908.

mindenütt Oldcastle állt.¹⁾ Az említett epilogusban azt is igéri a költő, hogy következő darabjában, «V. Henrikben», folytatni fogja Falstaff történetét, a minek azonban e színműben semmi nyoma, mert a gyáva és iszákos hős elő sem fordul benne. Oldcastle nemes alakjának e régibb, ellenszenves felfogása ellen egyenesen kikel az ál-shakespearei darab prologusa, mely a hitvány czimborával szembeállítja a szent jellemű vértanút és felszólítja a közönséget, hogy «védje meg az igazságot, melyet az előző évek színiköltészete meghamisított». Ez a védekezés kétségtelenül Shakespeare «IV. Henrik»-je ellen fordul, melyben a fiatal walesi hercegnek dőzsölő pajtása eredetileg az Oldcastle nevet viselte. Ezt az összefüggést megerősítik a történeti adatok is, mert a «Sir John Oldcastle» 1599-ben került először színre, tehát egy évvel «IV. Henrik» után; sőt bátran állíthatni, hogy a puritánok ép e nagy kedveltséget nyert darabbal szemben intézkedtek, hogy vértanújuk eredeti, igazi, magasztos alakjában foglaljon helyet a színpadon. Világos, hogy ily körülmények közt Shakespeare nem lehet a darab szerzője; de érthető az is, hogy miért tették a puritánok a darab czimlapjára, mikor sajtó alá adták, Shakespeare nevét: el akarták hitetni a közönséggel, hogy a nagy költő, bánva a nemes vértanúval szemben elkövetett bűnét, maga tette jóvá azt a rágalmazó jellemzést, mellyel «IV. Henrik»-ben az istenfelő, szent életű lovagot bemutatta volt. Shakespeare szerzősége ellen szól különben V. Henrik király jellemzése is a névtelen és első ízben jogtalanul neki tulajdonított darabban, mert nemcsak lényegesen eltér, de valószínűleg ellentétes Shakespeare legkedveltebb királyának ragyogó jellemzésével. Csak a történeti tények és összefüggések nem ismerése érteti meg velünk, hogy még oly genialis kutató is, mint Tieck Lajos, a nagy költő művének tekinthette «Oldcastlet», mely egyéb mozzanatokot nem tekintve, már csak azért sem lehet az ő műve, mert voltaképp ő ellene van írva. Igaz, hogy ez nem akadályozta meg, sőt inkább arra sarkalta a darab

¹⁾ És figyelmet érdemel, mert világos czélzás, hogy Henrik herceg mindjárt az első Falstaff-jelenetben így szólítja meg a dőzsölő lovagot: «My old lad of the castle» (régi társam a kastélyból). Azután halljuk, hogy Falstaff fiatal korában Norfolk hercegének apródja volt, a mi Oldcastle tényleg volt.

szerzőjét, hogy Shakespearet lehetőleg utánozza, mind a komikus jelenetek prózájában, mind a komoly helyzetek ügyes verselésében; csakhogy tehetsége és alkotó ereje gyönge volt és így még ezek a félreismerhetetlen utánzatok is messze estek Shakespeare mesteri tollától. A darab egyébként sem vall sehogysem Shakespeare-re. Tartalma sok összefüggéstelen kis cselekvényből áll, mely nagyon rosszul van egy darabbá összetákolva. De a főjellemeik jól vannak rajzolva, nyelve is szép; a komikus jelenetek azonban piszkosak és teljességgel nélkülözik Shakespeare kedves humorját.

Megjegyzem még, hogy a darab, első kiadásában, «first part»-nak van jelezve. De nincsen tudomásunk róla, hogy megjelent-e, esetleg elkészült-e egy második része is, mely talán a nemes hősnek vértanú-halálát tárgyalta.¹⁾

Nagyon feltűnő és bajosan érthető, hogy a III. folio kiadói, a kik bizonyára ismerték még a darab történeti körülményeit, mért vették fel «Oldcastlet» Shakespeare művei közé. Eddig nem sikerült eljárásuknak valamelyes elfogadható magyarázatát találni, pedig valószínű, hogy ok nélkül nem cselekedtek. Vagy csakugyan egyedül az első kiadás címlapja vezette volna őket félre?

A legfuresább a folio összes darabjai közül *A puritán özvegy*, mely 1607-ben jelent meg a szerző nevének kezdőbetűivel: *W. S.* Az igen alantás jellegű vígjáték, mely a puritánok kigúnyolását célozza, talán egy 1597 augusztus 15. bejegyzett ballada («The Wydowe of Watling-Streete») alapján készült.

Cselekvénye elég hóbortos. Lady Plus siratja férje halálát. Sógora, Godfrey, hiába vigasztalja: ő nem akar olyan gonosz lenni, mint a többi nő. Noha szép és gazdag, és két leányával is kellene törődnie, fogadalmat tesz, és idősebb leánya osztozik esküjében, hogy nem mennek férjhez, olyan páratlan férj és atya elveszte után. Nem úgy a másik leány, Moll. Miért kelljen neki pártában maradnia, mivel atyja meghalt? Nővére, Frances, nem akarja magát kitenni annak, hogy szeretett férjet elveszítsen, azért kikoszarazza kérését. A fiú, Edmond, nővéreinek engedí át

¹⁾ Hogy egyes kutatók szerint ez a második rész tényleg megjelent, de elveszett, csupán önkényes következtetés az első kiadás címlapján szereplő «első részből».

a sirást; ő örül örökségének és szabadságának és ezzel csak növeli anyja bánatát.

Az özvegy kérője egy gazdag lovag: Sir Oliver Muck-hill, Godfrey szerint a legalkalmasabb férj. Moll kérője Sir Penny-Dub, egy gazdag földbirtokos fia, Francesé, a legidősb leányé, Andrew Tipstaffe. Egyelőre, természetesen, mindnyájan kosarat kapnak, Moll nagy szomorúságára.

A másik cselekvény hőse George Pye-boord eladósodott polgár, de tanult ember, a kít az egyetemről sajtlopás miatt kergettek el. Sorsán javítandó, fölcsap szellemidézőnek és jövendőmondónak. Társai: Skirmish, egy vén katona, és ennek néhány épen nem kifogástalan jellemű társa, a kik előtt a börtön nem volt ismeretlen. A jövendőmondó az özvegynél akarja művészetét kipróbálni. Minthogy a családtagok beszélgetéseit többször kihallgatta, be van avatva viszonyaikba. Most elhitei az özvegygyel, hogy egy magasabb megnyilatkozás útján megtudta, hogy férjének lelke a purgatoriumban van (a min az özvegy rendkívül csodálkozik), honnan csak akkor szabadulhat ki, ha özvegye és leányai férjhez mennek. Együttal a következőt jósolja: ha házuk előtt nem történik vérontás, ketten a családból megőrlnek, a harmadik megnémul; ha pedig az esetleg bekövetkező vérontás által elhárulna a fenyegető veszély, az özvegynek és Francesnak férjhez kell menniök, de Moll hajadon maradjon: tehát az ellenkezője annak, a mit fogadtak. Az elhunytnek lelke csak így szabadulhat ki a purgatoriumból.

nők vakon hisznek neki, mert jól ismeri viszonyaikat, a mi, szerintök, csupán természetfölötti hatalom segítségével lehetséges.

A vérontás természetesen lefolyik az özvegy háza előtt: Skirmish és Oath káplár, mint a bűvész elrendelte, a ház előtt hajba kapnak és Skirmish megsebesíti ellenfelét. Most Pye-boord közjök rohan és a megsebesült káplárnak szíverősítőt ad be. De ez altató, úgy hogy a káplárt halottnak vélik, gyilkosát pedig börtönbe viszik. Az özvegy és leányai csodálkozva és örvendőve látják a jóslat teljesülését és különösen Moll örül, hogy nem kell «elnémulnia».

Pye-boord azt is megjósolta, hogy az özvegy sógorának nyakláncza el fog tűnni. Ez is beteljesül egy régi hű szolga segítségével, és most szellemidézésre készülnek az özvegy házában, hogy kitudódják az elveszett nyaklánc rejtekhelye. Ez

mind nagy hatással van a nőkre. Közben újra megjelennek a kérők a türelmetlen Moll nagy öröme. Az özvegy megadja magát, mert belátja, hogy elhunyt férje lelkiüdvéért férjhez kell mennie. Ekkor viszik a vesztőhelyre Skirmisht, a káplárt pedig a temetőbe. De Pye-boord közbelép és feltámasztja a „holtat”, mire «gyilkosa» megszabadul.

Az utolsó felvonás az esküvő napján játszik. Az özvegy Idle kapitány menyasszonya, a ki a szellemidézésben barátját segítette, Frances pedig Pye-boordé. Azonban, még elég jókor, minden csel napfényre jut: kiderül, hogy az egész család csupán csalás és szemfényvesztés áldozatai voltak. Skirmish árulta el a csalókat. Az utolsó pillanatban minden jól végződik: a leálézott csalók helyett a hű kérők kapják meg a szívök választottját.

A furcsa darab e czímmel: «A book called the comedie of the Puritan Widowe» 1607 augusztus 6-án jegyeztetett be és még azon évben jelent meg nyomtatásban e czímmel: «*The Puritaine or the Widow of Watling-Streete. Acted by the Children of Paules. Written by W. S.* London, 1607». Tehát St. Paul «gyermekai» adták elő a darabot, kiket Shakespeare («Hamlet», II. felv. 2. jel.) megtámadott és kigúnyolt. Már ez az egy adat is eleve kizárja Shakespeare szerzőségét. A IV. felvonás végén pedig tréfás vagy gúnyos czélzás történik «Macbethre» (Banquo szellemére a lakomán), a mi szintén Shakespeare szerzősége ellen szól. A darab különben bohózatos vígjáték nagyon valószínűtlen cselekvénnyel, durva és izléstelen nyelven. Szerzője teljesen ismeretlen; Shakespearenek még része sem lehet benne.¹⁾ Németre fordította H. Döring, miután már Eschenburg, Shakespeare-fordítása állítólagos új kiadásának (Mannheim, 1783.) XXII. kötetében, 261—288. l. kivonatot adott a vígjátékból néhány jelenet lefordításával.

A III. folio legértékesebb, minden esetre legérdekesebb darabja *Egy szomorújáték Yorkshireben*, tragédia egy felvonás-

¹⁾ A darabot tárgyaló legújabb tanulmány (Artur Tzentschler, *Das Drama «The Puritan»*, Breslau 1909.) alaposan czáfolja az eddigi véleményeket, melyek szerint (Shakespeare mellett) William Smith, Wentworth Smith, Middleton vagy Marston volnának a darab szerzői, de maga nem nevez meg senkit a vígjáték szerzőjeül.

ban, mely irodalomtörténeti szempontból is figyelmet érdemel, mert («Arden of Feversham» mellett, de ennél nagyobb joggal) az első igazi polgári szomorújáték a világirodalomban. A kis tragédia tárgya jelentéktelen és a földolgozás csak részben teszi vonzóvá. Egy férj, három gyermek atyja, örült kicsapongásban és a kártya révén elveszte egész vagyonát. Nemes szívé, hitvesi hűségében elnéző nevével a legbrutálisabban bánik és folyton pénzt követel tőle, melyet azután rossz nők társaságában elmulat. Barátainak jóakaró intéseit göggel és megvetéssel utasítja vissza; feleségének ajánlatáról, a ki neki jövedelmező hivatalt akar szerezni, hallani sem akar, mert dolgozni sem nem tud, sem nem akar. Midőn azonban megtudja, hogy testvére Londonban, a ki érte jót állt, e miatt tömlöcbe került és ezzel saját helyzete is tarthatatlanná vált, kétségbeesésében el akarja pusztítani családját, nehogy gyermekei koldulni kénytelenítesse. Két gyermekét tényleg lemészárolja, miközben védelmökresietett nejét is megsebesíti és szolgáját lábbal tapossa; de mikor harmadik gyermekét is meg akarja ölni, elfogják és törvény elé viszik. Neje még most is védelmezi az örvöngőt és kész érte a bíróság előtt is térden állva könyörögni, és a jó asszonynak e nemes önfeláldozó nagylelkűsége végre igaz megbánást kelt férjében, a ki most nyugodtabban megy a vérpadra — mert a darab záró szavai sejtetik, a mi már nem a cselekvény keretében esik, hogy a bűnös lakolni fog.

A darab 1608. máj. 2-án jegyeztetett be a könyvkereskedők jegyzékébe e világos szavakkal: «írva Shakespeare Vilmostól» és még azon évben jelent meg nyomtatásban, szintén Shakespeare teljes nevével.¹⁾ Egy második kiadása 1619-ben jelent meg. Shakespeare színházában három kis darabbal együtt került színre.²⁾ (Érdekes hogy a czéh bejegyzései szerint az eredeti kiadó, Thomas Pavier, 1626-ban átengedi a darabnak kiadói jogát Brewster- és Birdnek és hogy Bird 1630-ban ismét átengedi Richard Cotesnek. Ez adatok is eléggé mutatják, mit már

¹⁾ *A Yorkshire Tragedy. Not so New as Lamentable and true. Acted by his Maiesties Players at the Globe. Written by W. Shakespeare. London, 1608.* Tehát ebben az évben nem volt már új darab, a mi szintén valószínűvé teszi, hogy nyomban a borzalmas esemény után készült.

²⁾ E czímmel: *All's one, or one of the foure plaies in one, called a Yorkshire tragedy.*

említettem, hogy a könyvkiadók tulajdonjoga Erzsébet királyné korában kellő védelemben részesült.)

Ez adatok alapján előkelő angol és német kutatók, ez utóbbiak közül oly egyébként igen óvatos tekintélyek, mint Schlegel Vilmos és Ulrici, a darabot minden habozás nélkül Shakespearenek tulajdonítják, míg mások legalább annyit hajlandók elismerni, hogy a hatásos kis tragédiának tetemes része tőle való. Magam is Shakespeare művének tartom, de talán egy kis megszorítással.

A darab tárgya ugyanis egy megtörtént esemény, melynek hőse Calverly Walter, a ki családját 1605 április 23-án kiirtotta és még ugyanazon évnek auguszt. 5-én York várában kivégeztetett. A szomorú esemény a legnagyobb föltűnést és legáltalánosabb részvétet keltette Londonban is, hol nyomban ballada is készült róla, mely 1605 júl. 3-án bejegyeztetett. És én már most így képezem a darab létrejöttét. Színészek együtt vannak egy pohár bor vagy ale mellett és tárgyalják a szörnyű esetet, mire az egyik odaveti, hogy ebből a borzalmas történetből jó volna, de minél előbb, szindarabot írni és nyomban színre hozni: bizonyára nagy anyagi sikere lenne. Shakespeare másnapra ígéri a darabot és harmadnapra előadják, kétségtelenül óriási érdeklődés mellett, óriási sikerrel. E fölfogásomra első sorban az a tény bír, hogy a darab 1606-ból való, mikor «Lear király» és «Macbeth» keletkeztek. Ezek mellett a vázlatos «Yorkshirei tragédia» csak úgy állhat meg mint a nagy költő műve, ha megrendelésre, hevenyszve készült szindarabnak tekintjük, mely első sorban tárgyának aktualitásával kívánt hatni. E mellett szól maga a drámának jellege is. Tagadhatatlan ugyanis, hogy a darabot bámulatos elevenség és igazság jellemzi; hogy a züllött férjnek örült félelme a szegénységtől és nejének odaadó szeretete, mely nem nézi az elvetemedett embertől szenvedett sokszoros sérelmeit, sőt két gyermekének meggyilkolását sem, hanem hitvesi hűségből végig csak férjeért remeg és könyörög, költői fölfogásra és a kidolgozásnak merész realizmusában költői erőre mutatnak; de, nem tekintve a komikus részletek gyöngességét, a lélektani rajz, melyben Shakespeare ép ebben az időben utól nem ért mester, mégsem elég meggyőző, mert csak nagy vonásokban al fresco készült és magán hordja a sietség bélyegét. De ezen megszorítás-

sal sem méltatlan e rögtönzött alkotás a legnagyobb drámaköltőhöz, kinek nem egy színműve jóval kifogásosabb munka, mint ez a kis tragédia, mely ép rövidegénél fogva is fokozottabb hatást tesz az olvasóra és bizonyára a színpadról még ma is megragadná a nézőket. Heminge és Condell kétségtelenül azért nem vették föl az I. folióba, mert a darab kiadói jogát nem sikerült megszerezniök.¹⁾

A III. folio utolsó darabja *Lochrine*, melyről először 1594. júl. 20. történik említés és mely 1595-ben jelent meg nyomtatásban e czímmel: *The lamentable Tragedie of Lochrine, the eldest sonne of King Brutus* és e megjegyzéssel: *Newly set forth, ouerseene and corrected by W. S.*, tehát régibb darab volt, melyet 1594-ben föllevenítettek.

Cselekvénye, mely Holinshed krónikájából származik,²⁾ a következő. Brutus, Britannia királya, halála órájában utódjává teszi fiát, Loctrinet, kit testvérenek, Corineusnak leányával, Guendelinenel, ad össze, lelkére kötve fiának, hogy nejét mindig nagyra becsülje és hű maradjon hozzá. Másik két fia, Camber és Albanact, az országnak egy-egy részét kapják. De betörnek a scythák, Humber és fia Hunna alatt, legyőzik a briteket és Albanact, a ki seregét elveszítette, öngyilkos lesz. Testvérenek megbosszulására most Lochrine maga indul Humber ellen, a kit teljesen megver, úgy hogy földönfutóvá lesz és a tőle elnevezett folyóba öli magát, neje Estrild pedig fogságba kerül.

Lochrine (a IV. felvonásban!) szenvedélyesen megszereti Estrildet és szakít nejével, mire a megalázott Guendeline testvére, Thrasimachus, fegyvert ragad szószegő sógora ellen, a ki csatavesztetten Estrilddel együtt öngyilkos lesz. Öngyilkosságot követ el Sabren, Lochrine és Estrild felnőtt leánya is.

A bosszú istennője, Ate, mondja minden felvonás előtt a prologust, ő mondja az epilogust is, melynek alapgondolata, hogy árulásnak és nagyravágyásnak így kell végződnie. Egyúttal figyelmeztet arra, hogy a nagy vérontásnak egy nő volt az

¹⁾ Ugyanezt a calverlyi eseményt földolgozta a már említett George Wilkins «The Miseries of inforst Marriage» (nyomt. 1607.) cz. darabjában, mely mindenképen messze elmarad a shakespearei kis tragédia mögött, melyet legújabbban Alfred Neubner újra lefordított németre, 1907.

²⁾ De egyéb hagyományokat is fölhasznál. V. ö. Erbe, *Die Lochrine-Sage*, 1904.

oka — valószínűen czélzással az 1586—88-iki évek eseményeire, ill. az akkori viszonyokra, mikor Stuart Mária részéről új armányok és a spanyol Armadia fenyegettek; annál nagyobb tisztelettel kell föltekinteni Erzsébet királynőhöz, a ki már 38 esztendeje nyugodt békével és magas jóléttel boldogítja népét.¹⁾ Nemcsak Ate él folyton latin idézetekkel, hanem más szereplők is bőven idéznek, egy ízben mindjárt hat hexametert, római költőkből. A görög-római mythologia is nagy helyet foglal el a szereplők tirádaiban. Jellemzi a darabot még a «néma jelenetek» nagy száma, melyek itt semmi kapcsolatban nincsenek a cselekvénnyel, míg pl. «Periklesben» a cselekvény hézagainak kitöltésére, ill. a felvonásközökben történetek közlésére szolgálnak. A kik Shakespeare művének tekintik, a «Periklesnél» idősebbnek mondják, — de ezzel ellenkezésbe jutnak Dryden hitelesnek vett (főnt említett) nyilatkozatával, hogy «Perikles» volt Shakespeare első színműve.²⁾

A darab 1594 júl. 20-án jegyeztetett be és a következő évben jelent meg nyomtatásban, mind a két esetben a szerző megnevezése nélkül, a kit a kiadáson W. S. betűk jelölnek. A címnap nem említi, a mi akkor szokás volt, hogy mely színházban adták a darabot, miből azt következtethetjük, hogy 1595 előtt nem került színre; utóbb pedig alig adták ezt a kezdetleges, üres darabot. «Locrine» e szerint a világirodalomnak egyik legelső könyvdrámája volna.

Már Elze Károly, a ki «Locrinet» Shakespeare művének tartja, azt állította, hogy a költő ezt a darabot (és talán «Periklest» is) még Stratfordban írta, mielőtt szülővárosát elhagyta, tehát legkésőbb 1584-ben, azaz 20-dik évében, a mi magában véve nem lehetetlen, ha a darab csakugyan az ő műve. Régiségét bizonyítják a darabba szőtt «néma jelenetek,» valamint a rimnek nagy szerepe is. Lessing és Tieck is Shakespeare művének tekintették, sőt Lessing, a ki nagyon kedvelte ezt a darabot, föl akarta dolgozni a német színpad számára. Tieck szerint Shakespeare első darabja, Stuart Mária halála (1587) előtt

¹⁾ Erzsébet (1558 óta) uralkodásának 38-dik esztendeje 1595 nov. 17. vette kezdetét.

²⁾ Neubner (id. m. 103. l.) úgy segít magán, hogy Dryden szerinte csak a színre készült darabokat értette, Locrinet pedig sohasem adták!

írva: a nagy költő hajlama a «bizarr» és «gigantikus» iránt megvan benne és főleg a IV. főlvonás szép stanzái nagyon emlékeztetnek Shakespeare szonettjeire, valamint «Venus és Adonisra». De azért Tieck is igen kifogásos darabnak tartotta; szerinte oly ifjúnak műve, a ki nem ismeri a színpadot: talán nem is került soha színre.¹⁾ Pedig a darab nem Shakespeare lírájára, hanem inkább «Titus Andronicusra» emlékeztet, de ennél erőtlenebb és üresebb, kevésbbé hatásos is, pedig a megholtak szellemei is nagy szerepet visznek benne. Szerkezete is gyöngébb, a cselekvény egységét is hiába keressük az események egymásutánjában. De komikus jelenetei, melyek a főcselekvénnyel legnagyobb részt belső kapcsolatban vannak — hisz Strumbo és két felesége talán tudatos ellentétet képeznek Loctrinehez és két hölgyéhez, — sokszor vallanak a nagy mesterre, a mit Ulrici is készségesen elismer, úgy hogy könnyen támadhat az a fölfogás, melyet hangoztattak is, hogy a komoly és a víg jelenetek más-más szerzőtől származnak. De még ez esetben sem merném a komikus jeleneteket Shakespearenek tulajdonítani.²⁾

Az angol dráma történetében «Loctrine» nem érdektelen mozzanat, a mennyiben (ha létrejötté idejében nem tévedünk) ez a második darab, mely ötös jambusban van írva. Az első a «Gorboducról és fiairól» szóló tragédia, mely először 1565-ben jelent meg nyomtatásban és másodizben «Perrex és Forrex tragédiája» czimen került a könyvpiacra. Ez a darab szolgáltatta a «Loctrine» szerzőjének nemcsak a verset, de közvetve talán a tárgyat is, a mennyiben egy helyen «Brutus három nemes fiát» említi, kiknek története teszi, mint láttuk, a «Loctrine» tárgyat.³⁾

¹⁾ *Altenglisches Theater* II. köt., III—VII. lap, a darabnak lelkes, rokonszenves méltatása.

²⁾ Alfr. Dorrinck, *Die lateinischen Citate in den Dramen der wichtigsten Vorgänger Shakespeares*, Strassburg 1907, a darabba bőven szőtt latin idézéseknek alkalmazása módjából nem tartja «Loctrinet» Shakespeare, de nem is Peele művének, mint némelyek állították. — A darabról terjedelmes tanulmányt írt Bodrogi Lajos, *Magyar Shakespeare-Tár* II., 1909. 29—64. l.

³⁾ «Loctrinet» legújában kiadta Max Kerrow, Oxford, 1908, németre fordította Alfr. Neubner, 1908. — Thomes H. Dickinson (Greene-kiadásában, London 1909) hajlandó a darabot Rob. Greenenek tulajdonítani. — Még egy megjegyzés: Már rég észrevették, hogy a «Loctrine» szerzője gyakran kiírja Spenser költeményeit.

IV.

Ha már most az egyes darabokról elég bőven előadott részletes fejtegetéseket, melyekben szándékosan az egyes műveknek inkább gyenge mint jeles oldalait emeltem ki, összefoglalva, végleges megállapodásra akarunk jutni, ill. felelni akarunk arra a kérdésre, hogy e Shakespearenek tulajdonított színművek csakugyan az ő műveinek tekinthetők-e: mindenekelőtt újra kell hangsúlyoznunk, hogy a III. folio a nagy angol mesternek tulajdonított színművek közül fölvette azt a hét darabot, melyek még Shakespeare életében vagy teljes nevével vagy W. S. kezdőbetűkkel megjelentek. A kiadók eljárásának tehát kétségbe nem vonható objektív alapja van; de világos, hogy a W. S. jegyű darabok mégis már eleve rendkívül gyanusak, mert bajos belátni, hogy Shakespeare miért nem tette volna ki e színműveknél is, ha csakugyan az ő művei, teljes nevét, és nagyon is lehetséges, hogy a kiadók ravaszsága e betűkkel azt a vélekedést óhajtotta kelteni a közönségnél, hogy ez esetleg másod-, vagy harmadrangú írótól származó darabokban csakugyan William Shakespeare műveit kapja. Más oldalról azonban mégis föl lehet tenni, hogy a III. folio kiadói legalább annyit tudtak, hogy a Shakespeare színházában, esetleg más színpadon is előadott darabok közül melyeket tulajdonított a közvélemény a nagy mesternek. Hogy ez a közvélemény, többé-kevésbé tudatosan félrevezetve, egyes esetekben tévedhetett is, mutatja a «Sir John Oldcastle» esete, melyet főntebb bővebben tárgyaltam.

A III. folio darabjai tehát — még egyelőre nem tekintve egyéb fontos momentumokat — származhatnak Shakespeare-től; ellenben semi esetre nem tekinthetők az ő műveinek:

1. «A víg ördög», «Szép Emma» és «Mucedorus», melyek talán csak a könyvkötő kegyelméből jutottak kapcsolatba a nagy költővel, a mit szintén már említettem. A British Museumban van ugyanis egy kötet, mely régebben II. Károly király birtokában volt. Erre a kötetre, mely a nevezett három színdarabot tartalmazza, nyomatta rá a könyvkötő: «Shakespeare Vol. I.» Kinek a megbizásából, esetleg saját tudákosságából tette-e, nem tudjuk. De tény, hogy e darabokat a XVII. században senki sem tulajdonítja Shakespearenek és maguknak e daraboknak jellegében sincsen semmi, a mi a nagy mesterre emlékeztetne, mert kétség-

telen, hogy ezek a színművek költői és drámai érték tekintetében mélyen alatta állnak még a III. foliótól fölvett gyöngébb színdaraboknak is.

Továbbá semmi esetre sem tekinthetők Shakespeare műveinek:

2. «Arden of Feversham», melyet csak 1770-ben és «A vádlott Paris», melyet először 1660-ban tulajdonítottak neki. Az előbbi igen gyöngé szerkezetű, de nem tehetségtelen írótól származó színdarab, melynek egyes elvitázhatatlan jó tulajdonságai még ma is megtévesztenek némely kutatót; az utóbbi izléstelenül dagályos hízélgés, mely költői érték tekintetében is alig jöhet szóba. Végre nem tekinthetők Shakespeare műveinek:

3. «Merlin születése», mely Rowley műve, és «A két nemes rokon», mely Fletchertől származik. A legjobb esetben megengedhető volna, hogy Shakespeare e két színdarabon kisebb-nagyobb módosításokat vagy javításokat eszközölt. De még a gyarló vagy Shakespeare emberi és költői jellegének semmi nyomát fel nem tűntető darabokkal szemben is a legnagyobb óvatosság ajánlatos, mert pl. ki hinné el, ha kétségtelen bizonyossággal nem tudnók, hogy a «Faust» és «Iphigenia» költője írta a «Bürgergeneral» cz. ízetlen laposságot vagy azokat a nagyrészt gyatra alkalmi műveket, melyeket udvari ünnepélyekre megírni kényszerült? És nem kisebb az örvény, mely «Bölcs Náthánt» vagy «Emilia Galottit» a fiatal Lessing első drámai alkotásaitól irodalmi és költői érték tekintetében elválasztja.

Tehát eleve elesnek a III. folióba föl nem vett darabok, «III. Edward» kivételével, melyet csak egy 1656. évi könyvjegyzék tulajdonit Shakespearenek. Ez a színmű az összes álshakespearei darabok közül a legértékesebb, legszebb, úgy hogy bátran föltehetjük vagy azt, hogy Shakespearenek e darab kidolgozásában nagy része volt, vagy azt, hogy a nagy írónak egy kiválóan tehetséges tanítványa vagy utánzója, a ki csodálatosképen ismeretlen maradt, írta. Shakespeare levegője egyetlen kétséges darabban nem üt meg oly elevenen bennünket, mint e vonzó költői alkotásban, melyet a Shakespeare-korabeli irodalom egyetlen kiváló munkásának sem lehet tulajdonítani, mert ily alkotásra egyikök sem képes.

Maradnak tehát a III. folio darabjai. Kérdés: írhatta-e Shakespeare ezeket a darabokat és vajjon mikor? E kérdés bizo-

nyos tekintetben azonos azzal a másik kérdéssel, hogy mikor kezdte meg a nagy mester írói működését?

Midőn Shakespeare 1593-ban, 29 éves korában, kiadta «Venus és Adonis» cz., Southampton grófnak ajánlott költeményét, e művét «leleménye első gyümölcsének» (*the first heir of my invention*) nevezi. Hogy ez a költemény nem lehetett Shakespeare első költői műve, legjobban bizonyítja Greene Robert ismeretes pamfletje (*A Groat's Worth of Wit, bought with a Million of Repentance*, Egy garasért ész, megvásárolva egy millió megbánással), mely már az előző évben, 1592-ben került a könyvpiacra. Greene volt Shakespeare föllépése előtt a legnépszerűbb angol drámaköltő, a ki rossz szemmel nézte a «valóságos Johannes Factotum», az «emelkedő varjú»-nak gyors térfoglalását, mely az ő kisebb tehetségét teljes leszoritással fenyegette. Innen támadásának szenvedélyes, sértő éle. Tényleg tudjuk, hogy Shakespeare még 1593 előtt kétségbe nem vonható színművei közül legalább hét vagy nyolcz darabot már megírt és kiadott. Ezek: «Titus Andronicus», «VI. Henrik», «Tévedések vígjátéka», «Két veronai ifjú», «Felsült szerelmesek», «Makranczos hölgy», «Mind-en jó, ha jó a vége» és «Romeo és Julia». Az is valószínű Greene támadása alapján, hogy régebbi darabokat javított, simított, esetleg átdolgozott, melyek azután valószínűleg az ő népszerű nevével kerülve színre, némileg följogosították Greenet ismeretes vádjára, hogy varjú, mely idegen tollakkal ékeskedik. Ha tehát Shakespeare 1593-ban azt mondja a «Venus és Adonis» előszavában, hogy ez a verses elbeszélés «leleményének első gyümölcse», ezzel vagy azt akarja mondani, hogy első műve a nagyratartott epika terén, vagy első munkája, melynek költői értéket tulajdonít, melyre súlyt helyez; mert tény, hogy a színműveket ez időben nem sokba vették és alig számították az irodalomhoz vagy éppen a költészethez. E szempontból bizonyára figyelmet érdemel az a körülmény is, hogy a drámaírók, ha már nyomtatásban kiadták műveiket, nem tartották mindig érdemesnek, hogy szerzőikül is megnevezzék magukat. Így Shakespeare színművei is egészen 1598-ig mind névtelenül jelentek meg, sőt még később is egyes drámái, mint «VI. Henrik» 1600., «V. Henrik» 1600., 1602., 1608., «Titus Andronicus» 1600., 1611., sőt «Romeo és Julia» nemcsak 1599., de még 1609. is, pedig e kiadásokra bajos ráfogni, a mi egyes kiadványoknál bizonyos,

hogy t. i. jogtalanul, Shakespeare tudta és beleegyezése nélkül kerültek nyilvánosságra. A színházakról és színművekről uralkodó sajtószertű fölfogásra igen jellemző, hogy Sir Thomas Bodley, a világhírű oxfordi könyvtár megalapítója, 1596-ban, tehát az angol színpad és színiköltészet virágzó korában, erősen tiltakozik az ellen, hogy az általa alapított könyvtárba oly szemét («riffe-raffe») bevétessék, mint a milyen a színiköltészet termékei.

Tehát Shakespeare kétségtelenül nyomban Londonba érkezte után dolgozott már a színpad számára; de minthogy a III. folió darabjai mindenképen gyengébbek és kezdetlegesebbek, mint az angol fővárosban írt legelső színművei, melyekről biztos tudomásunk van: önkénytelenül, felmerül e kérdés: nem írt-e, nem írhatott-e Shakespeare már Stratfordban is színdarabokat? ¹⁾ Ez a kérdés jóformán azonos e másik kérdéssel: látott-e Shakespeare már Stratfordban színi előadásokat? mert a világirodalomnak, sőt a mindennapi életnek tanúsága szerint is tudjuk, hogy az ily színi előadások, ha gyarlók is, felkeltik már a gyermekekben a színjátszás kedvét és csábítják őket színdarabok írására. Mind a két kérdésre kétségtelenül igennel felelhetni, mert Stratfordban 1569-től Shakespeare távozásáig, a rendelkezésünkre álló igen töredékes adatok szerint is, legalább húszszor játszottak különböző társaságok, és tudjuk, hogy ép Shakespeare atyja volt az, a ki 1569-ben mint polgármester (bailiff) Stratfordba édesgetett egy társaságot, a királyné- és Worcester grófét, melyet azután, a kor szokása szerint, nyilvánosan üdvözölt. Mint a polgármester fia, valószínűen ő is, mint pl. a kis Goethe, mint a polgármester unokája, ingyen járhatott a színházba, melynek előadásai képzeletére bizonyára a legnagyobb hatással voltak és színművek írására is izgathatták. Hogy már 20-dik éve előtt írhatott darabokat, kétségbe nem vonható, hisz tudjuk kiváló és nem kiváló költők, pl. Lessing és Schiller életrajzából, hogy azok már tíz és tizenkét éves koruk óta tettek kísérleteket a drámaírás terén. Ép ez első

¹⁾ Már Schlegel Vilmos állította 1808-ban és Tieck ismételte 1823-ban (*Vorschule* I. köt. XV. l.), hogy Shakespeare sokkal korábban kezdett a színpad számára írni, mint rendszeren felteszik. Szerinte Shakespeare az angol színpad 1580-ban meginduló virágzó korszakának egyik legrégebb költő-munkása.

kísérletei megerősíthették más okokból is megfogamzott azon elhatározásában, hogy szülővárosát elhagyva, Londonba menjen, hol első útja, úgy látszik, a színházhoz vezetete. Már Shakespeare első komoly életírói hangsúlyozták, hogy az ifjú férj és apa bajosan sietett terv és cél nélkül a világvárosba, és lehetőknek tartották, hogy már Stratfordban vagy a színészkedésben, vagy a szindarabírásban tett kísérleteket, melyek alapján Londonban biztos kenyérré vélt számíthatni.

Tehát mindenkép megokolt az a feltevés, hogy Shakespeare már Stratfordban ismerte a színházat, látott szindarabokat és írhatott maga is színműveket, de hogy a III. folióban neki tulajdonítottakat csakugyan ő írta és már Stratfordban írta-e, azt sem bebizonyítani, sem megczáfolni nem lehet, azonban kétségtelen, hogy a kérdéses színművek jellege ily korai szerzőség mellett szól. Az oly darabok, mint pl. «Perikles» vagy «Lochrine» teljességgel magukon hordják a tapasztalatlan és ügyetlen kezdőség bélyegét. «Perikles» egy rendkívül népszerű historiának párbeszédekbe szedése, de oly gyermekes technikával, mely csak mosolyt kelthet. A cselekvény számos hézagát, melyeket a szerző a darabban feldolgozni képtelen volt, a prologus mondja el minden felvonás elején, sőt a szerző ú. n. «néma jelenetekben» is tünteti fel, a mi egyébként is a színpad gyermekkorára vall. «Lochrine»-ban pedig, mely valószínűen sohasem került színre, egy lelkes gimnazista tömegesen elpuskázza az ókori mythológiának egész gazdag készletét, melyre Ovidiusból szert tett, és bőven idéz latin verseket, egyízben mindjárt hat hexametert, a nélkül, hogy naivságában ez idézetek lefordítását szükségesnek tartaná. A többi darabokat illetőleg utalok fenti elemzéseimre.

Az ál-shakespearei darabokkal szemben tehát hármassal fel fogás lehetséges:

Első: a rideg visszautasítás, melynek hívei hallani sem akarnak arról, hogy Shakespearenek az I. folio (1623.) alapján általánosan elfogadott 36 darabján kívül még egyéb színműveket is írt. Ez álláspont védelmezői, a kik főleg régebben abból a téves alapfelfogásból indultak ki, hogy Shakespeare 1593 előtt nem írt színműveket, hanem legfeljebb idegen darabokat javított és színre alkalmazott, igen helyesen elvetik «Periklest» is, mert a kik «Periklest» Shakespeare művének tekintik, azok-

nak egyszerűen logikus kötelességük a többi gyanús darabokat is elismerni, mert «Perikles» ez ál-shakespearei színművek közt szerkezet és megokolás tekintetében kétségtelenül a legkezdetlegesebb és leggyermekesebb. Ez az álláspont világos és egyszerű, csakhogy hívei nem számítanak azokkal a történeti adatokkal, melyeket fent közöltem és tárgyaltam és melyeket, pl. csak az egy «Yorkshirei tragédiát» tekintve, még sem lehet egyszerűen nem-létezőknek nyilvánítani. Ez első felfogás hívei voltaképp csak esztétikai szempontoktól vezéreltetik magukat: a gyanús darabok, szerintök, nem méltók Shakespearehez, a ki sohasem írhatott, szerintök, ily gyenge műveket. Pedig ez okoskodás egyszerűen tarthatatlan, mert Shakespeare tényleg írt pályája kezdetén gyenge, igen kifogásos szindarabokat, ezek előtt pedig írhatott természetesen még gyengébbeket is. Sőt bátran állíthatni, hogy más nagy drámaköltőknél, pl. Schillernél vagy Goethénél, sokkal nagyobb az ellentét ez íróknak első és későbbi termékei közt. (V. ö. pl. a «Haramják» és «Messinai ara» cz. tragédiákat, melyek pedig egyazon tárgyat dolgoznak fel, vagy a «Laune des Verliebten» cz. jelentéktelen apróságot «Iphigenia» bámulatos művészetével vagy «Faust» feneketlen mélységével.)

A második álláspont hívei meghajlanak a III. folio tekintélye előtt, noha, sajnos, nem tudjuk, hogy kik voltak szerkesztői, mert nem alap nélkül teszik fel, hogy e nagy kötet szerkesztői mégis csak tudhatták, hogy mely darabok származnak Shakespeare-től, esetleg melyeket tulajdonított neki koruk közvéleménye. Tényleg nem is tulajdonítanak neki e kötet kiadói más darabokat, mint a melyeket a könyvkiadók még Shakespeare életében tulajdonítottak neki és a melyek legnagyobbbrészt az ő színházában kerültek előadásra és melyek, ez alapokon, veszedelmes kockázat nélkül, neki tulajdoníthatók ne volnának. Hogy e darabok mind méltatlanok volnának Shakespeare nevére, csak oly kutató állíthatja, a kinek szemében Shakespeare első sorban a «Hamlet» és a «Szentivánéji álom» költője, és a ki elfelejti, hogy Shakespeare megírta «Titus Andronicust» és fiatalkori vigjátékait is, melyek a kétes darabokhoz igen közel állnak; sőt írhatott már darabokat Stratfordban is, hisz tényleg nagyon valószínű, a mit a legjelesebb kutatók egyike, Elze Károly, ismételve hangoztatott, hogy midőn a húsz éves, a

házasság jármában megkomolyodott ifjú Londonba megy, nem egyszerűen kalandornak indul útnak, hanem magával visz néhány drámát, melyeket már szülővárosában megírt és melyek közül az egyiket vagy a másikat a Stratfordban vendégszereplő színésztársaságok esetleg már elő is adták. Az esztétikai értékelés különben mindig többé-kevésbé alanyi jellegű, legkevésbé pedig akkor érdemel hitelt, mikor egy a priori megalkotott mértéket alkalmaz, egy írónak legremekebb alkotásaival méri egyéb munkáit és nem veszi figyelembe, hogy kevés költője van a világ-irodalomnak, a ki elsőrangú alkotások mellett gyengébb, sőt igen gyenge műveket, főkép fiatalabb éveiben és pályája kezdetén, ne írt volna.

Vége a harmadik párt középhelyet foglal el a ridegen elutasítók és a készségesen elfogadók közt: nem találják egyszerűen megvetendőknek vagy semmibe sem veendőeknek a történeti és irodalomtörténeti adatokat, melyek Shakespeare szerzősége mellett szólnak, de nem is tudják esztétikai lelkiismeretükkel összeegyeztetni, hogy akár «Periklest», akár a «Tékozló fiút» vagy a «Yorkshirei tragédiát» mondjuk «Othello» vagy «A vihar» szerzőjének tulajdonítsák. Azért úgy vélekednek, hogy a III. folio darabjait nem Shakespeare írta ugyan, nem írhatta, mert nagyon gyenge alkotások; de midőn színházához előadásra benyújtották, annyit simított, javított, átdolgozott rajtuk, hogy részben legalább csakugyan kiválókká lettek és a kornak e tekintetben szelidebb felfogása szerint maga is tekintette őket saját munkáinak, valamint a kortársak is, ellenmondástól nem tartva s ily ellenmondást nem találva, tényleg neki tulajdonították. E felfogás hívei nézetüket első sorban arra alapítják, hogy e darabok főleg szerkezet és jellemzés dolgában, jóval kezdetlegesebbek ugyan, semhogy Shakespearetől származhatnának, de hogy még a leggyengébbekben is vannak egyes jelenetek vagy párbeszédek, mind komoly, mind vig jellegűek, melyek ezen darabok átlagos költői színvonalát erősen meghaladják és kiválóbb tehetségről vagy alkotó erőről tanúskodnak. Ebben igazuk van. Csakhogy következtetésük mégsem állhat meg, mert ily észjárással a világirodalomnak sok alkotását kellene két vagy még több szerzőnek tulajdonítanunk, egynek, a kitől a gyenge egész származik, és egy másiknak, a ki a sikerültebb részleteket írta. Hisz ép az a kezdőnek legfeltűnőbb

jellemvonása, hogy művészi szerkezetnek vagy mélyreható jellemeknek megalkotására még nem képes, míg fejletlen tehetsége egyes sikerültebb részletek megírására már elég erős. Czéltalan volna ez igazságra példákat felhoznom, hisz minden irodalom története, mondhatni minden lapon, kénytelen ez igazságot fejtegetni.

Ime, következtetésem, melyekhez az ál-shakespearei daraboknak és a reájok vonatkozó gazdag irodalomnak komoly tanulmányozása alapján, az eddigi felfogásoktól sok tekintetben eltérő eredménnyel jutottam. Részemről hajlandó vagyok a III. folio darabjait — az «Oldcastle» helyébe esetleg «III. Edwardot» helyezve — mint Shakespeare első kísérleteit a színműírás terén elfogadni, mert irodalomtörténész létemre nem ignoralhatom egyszerűen a történeti adatokat, melyekkel sokan igen könnyedén vélnek elbánhatni, és nem vezéreltettem magamat elfogúlt, merőben alanyi esztétikai szempontok által, melyeket éppen irodalomtörténész tehet legkevésbé magáévá. De, ismétlem, bizonyításról nem lehet itt szó. Annyi bizonyos, hogy ezek az ál-shakespearei darabok (nemcsak a III. folióban közzétettek) nemcsak azért igen érdekesek, mivel az angol színpad virágzó fénykorának termékei, hanem első sorban azért, mivel, a mi el nem tagadható, Shakespeare-rel többé-kevésbé kapcsolatosak. Azért igen óhajtandónak tartom, hogy e darabok magyarra is lefordíttassanak, — eddig, mint már említettem, csak «Perikles» jelent meg magyar fordításban — mire nézve legközelebb pozitív indítvánnyal is fogok fellépni. Addig pedig melegen ajánlom, hogy lelkes kutatóink terjeszszék ki figyelmüket Shakespearenek általánosan elismert és rendkívül sokat tárgyalt remekei mellett e gyanús, de ép azért behatóbb vizsgálatot igénylő termékekre is.

